

319 994

19/2008

~~36~~
35

Ókortudományi Értesítő

XIX. szám

Főszerkesztő:

Németh György

Szerkesztő:

Forisek Péter

Debrecen
2008

A kiadvány az Ókortudományi Társaság erkölcsi támogatásával jelent meg.

Jelen szám megjelentetéséhez segítséget nyújtott
OTKA T 048354
OTKA TS 049843

Köszönjük nekik.

Felelős kiadó Németh György.

ISSN 1417-8532

Címeink:

weboldalunk: <http://delfin.unideb.hu/~history/okor/oke.html>

Németh György
ELTE BTK Ókortörténeti Tanszék
1364 Budapest Pf. 107
kritias@freemail.hu

Forisek Péter
DE Ókortörténeti Tanszék
4032 Debrecen, Egyetem tér 1.
pforisek2@yahoo.com

Készült a Kapitális Bt. Nyomdaüzemében
4026 Debrecen, Balmazújvárosi út.14.

AUREA AETAS

E rovatunkban a magyar ókortudomány egy-egy jeles képviselőjével készített beszélgetéseket közlünk.

Beszélgetés Hegyi Dolores professzorral

– *Úgy hallottam, hogy fiúgimnáziumban járt. Miért?*

– Tanulmányaimat a Miasszonyunkról elnevezett Kalocsai Iskolanővérek zárdájában kezdtem el, a négy elemi osztály elvégzése után pedig ugyanott az akkor „Polgári”-nak nevezett iskolában folytattam. Ezzel egyidejűleg magánúton kezdtem el latinul tanulni, hogy majd később különbözeti vizsgával átmehessek a nyolcosztályos gimnáziumba. Erre azért volt szükség, mert Kalocsán csak fiúgimnázium volt, a lányok pedig ötödik gimnáziumtól iratkozhattak be magántanulóként. Időközben azonban veszélybe kerültek az egyházi iskolák és megváltozott az iskolarendszer is, ezért édesapám, aki a jezsuita gimnáziumban volt matematika-fizika szakos tanár, elintézte, hogy egy tanév alatt elvégezhessem a harmadik és negyedik polgári osztályt, és különbözeti vizsgával a gimnázium ötödik osztályába léphessek. (Az iskolareform következtében ez rövidesen első osztály lett.) A „sűrítés” azért volt lehetséges, mert évvesztes voltam. Így utolértem azokat, akik még nyolc évig tanultak latin nyelvet. Ekkor, az iskolák államosítása után a gimnázium már koedukált iskola volt, tehát tulajdonképpen nem jártam fiúiskolába.

– *A családnak volt-e szerepe abban, hogy érdeklődni kezdett az ókor iránt? Ki indította el ezen a pályán?*

– A családi környezetnek csupán annyi szerepe volt, hogy a szüleim és a közelemben élő rokonok kevés kivétellel pedagógus pályán működtek, tehát ezt az életpályát ismertem meg legkorábban. A példa tehát adott volt. Érdeklődésemet a latin nyelv és az ókor iránt kiváló latin tanáromnak, Takács Józsefnek köszönhetem, aki előzőleg a jezsuita gimnáziumban tanított. A lányok bekerülése a gimnáziumba a korábban jezsuitáknál tanító, világi tanároknak nem kis gondot okozott, Józsi bácsi azonban nagyszerűen tudott váltani, mivel neki is volt három lánya. A latin órákon mesterien tudta párosítani a katonás szigort a humoros szituációk megteremtésével. Minden latin óra villám szókérdezéssel kezdődött, aki nem tudott azonnal válaszolni, az már helyet is foglalhatott. Az egész procedúra a dolog komolysága ellenére is általában nevetésbe fulladt. Az órának ebben a részében, azt hiszem, sohasem osztályozott. Görögül is nála kezdtem tanulni.

– *Nehéz időszakban járt egyetemre. Kik voltak a tanárai, kikkel járt együtt egyetemre. Ki gyakorolta a legnagyobb hatást a Tanárnőre?*

– Nagy szerencsém volt, mert az akkori tanszékvezetők, Moravcsik Gyula, Harmatta János, Trencsényi Waldapfel Imre, Marót Károly és a többi tanáram is, Borzsák István, Gyóni Mátyás és Szabó Árpád a szakmában nemzetközileg elismert tudósok voltak, akik nem estek áldozatul a tisztogatásoknak. Marót Károly és Gyóni Mátyás csak nagyon rövid ideig tanítottak, tehát ők kevésbé játszottak szerepet szakmai irányításomban, egyébként valamilyen szempontból mindenkinek sokat köszönhetek. Az érdeklődésem irányát Harmatta János, Moravcsik Gyula és Trencsényi-Waldapfel Imre befolyásolta, a filológia pontosságra Borzsák István nevelt, gondolkodni Szabó Árpádtól lehetett megtanulni. Ez a tanári kar olyan kiváló kollégákat vezetett be a szakmába mint a felettem végző Boronkay Iván, Kapitánffy

István, Tegye Imre és Zsilka János.

– *Egy darabig középiskolában tanított. Mit és hol, és miért hagyta abba?*

– Az egyetem elvégzése után az Apáczai Csere János Gimnáziumban (1956/1957) tanítottam latin nyelvet, a következő tanévben pedig a Fazekas Mihály Gimnáziumban (1957/58) ókori történelmet négy párhuzamos osztályban. 1958 szeptemberében ösztöndíjas aspiráns lettem, ezzel automatikusan megszűnt korábbi státusom.

– *Trencsényi-Waldapfel Imre aspiránsaként doktorált. A rendkívül tehetséges tudós politikai megnyilvánulásai miatt éppen azokban az években igen vitatott személyiség volt. Mennyiben volt ez érzékelhető tanári munkájában? Milyen emlékei vannak róla?*

– Ha Trencsényi-Waldapfel Imre azokban az években nem játszotta volna el azt a politikai szerepet, amit eljátszott, akkor valószínűleg sem Latin Tanszék, sem középiskolai latin tanítás nem lett volna Magyarországon. Ne felejtjük el, hogy azokban az években a humán gimnáziumokban még kötelező volt a latin nyelv oktatása, miközben bizonyos körökben a „latin” szinte már a „reakciós” szinonimájává vált. Írásai, melyeket azokban az években jelentetett meg, igazolják, hogy számos, egyéb elfoglaltsága mellett is volt ideje követni a nemzetközi szakirodalmat. Abban az időszakban persze mindenkinek kötelező volt egy-két marxista klasszikusból vett idézetet beszúrni a tudományos munka, vagy az egyetemi előadás szövegébe, ezt megszoktuk. Éppen elfoglaltságai miatt nem volt könnyű bejutni hozzá, de ennek számomra megvolt a jó oldala is, mivel szabadon követhettem saját érdeklődésemet. Mint aspiránsvezető csupán egy témánál tett javaslatot, ő ösztönzött arra, hogy kandidátusi disszertációmban a kisázsiai kultuszokról szóló részt önálló fejezetté bővítssem. Ennek akkor nem örültem, mert már úgyis késtem a disszertáció beadásával, de ma már tudom, hogy hasznos volt. Tanszékvezetőként minden beosztottja számára biztosította a szakmai fejlődés lehetőségét külföldi ösztöndíjak és kongresszusokon való részvétel formájában is. A „külföld” persze ezekben az években a szocialista országokat jelentette.

– *Egy görög-latinostól szokatlan módon iranisztikát is tanult az egyetemen. A görög-perzsa konfliktusokat akarta már ekkor is kutatni?*

– Amikor első évesek voltunk, az Ókori Kelet történetét Harmatta János professzor úr adta le nekünk, érdeklődésem ekkor kezdődött általában a Kelet iránt. Ettől kezdve egyetemi éveim alatt mindvégig hallgattam Harmatta János óperzsa és óind óráit. Érdeklődésemre már első éves koromban felfigyelt Moravcsik Gyula professzor úr, s a görög szemináriumon egy olyan cikket adott ki nekem ismertetésre, amely a görög *barbaros* szó jelentésfejlődését, azaz görög-barbár ellentét kialakulását tárgyalta. Tehát így kezdődött.

– *Az ELTE-n 1965-ben Hahn István tanszékére került. Milyen volt akkoriban az egyetem, és azon belül a tanszék hangulata?*

– Nem tudom, mekkora politikai nyomás nehezedett az akkori egyetemre. Én mindenesetre nagyon meglepődtem, amikor engem, aki nem voltam párttag az egyetem vezetősége egy akadémiai kutatócsoporttól áthívott az egyetemre oktatónak, mégpedig egy történeti tanszékre, ahol illet marxistának lenni. A felajánlott állást természetesen örömmel elfogadtam, hiszen mindig szerettem tanítani. A tanszéken igen különböző egyéniségek jöttek össze, s a súrlódások olykor nem voltak elkerülhetők, ennek ellenére párttagok és pártunkívüliek képesek voltunk ebéd után egy kávé mellett együtt leülni és beszélgetni. Úgy

érezem, ez ma már hiánycikk az egyetemen. Hahn professzor úr néha tréfásan megkérdezte, hogy „ugye jó a hangulatunk.” Bizonyára ilyenkor kellett hangulatjelentést írnia az illetékes hatóságnak.

– *Hogyan jutott el a MÉDISMOS problémájához? A kollaboránsok vizsgálata nem számított 1974-ben sikamlós kérdésnek?*

– Eszembe sem jutott mérlegelni, hogy ez a kérdés sikamlós-e vagy sem. Egyébként is a témával sokkal korábban kezdtem el foglalkozni. Ismervén mind a görög, mind az óperzsa forrásokat, úgy láttam, hogy kissé helyre kell tenni a fogalmakat, s szakítani kell azzal az egyoldalú, a valóságos tényeket, a belső politikai-társadalmi konfliktusokat elhallgató, s a helléneket általában hazafias hősöknek feltüntető szemlélettel, ami a görög-perzsa háborúkkal kapcsolatban a szakirodalomban és az ismeretterjesztő irodalomban kialakult. Azóta ezt már többen is megtették a nemzetközi szakirodalomban, persze azért még mindig kísért a múlt szelleme.

– *Az iónok Kisázsiaiban (1981) a MÉDISMOS szerves folytatása és ugyancsak szerepet játszik benne a görög-perzsa konfliktus. Úgy tudom, hogy ez a könyv különösen lassan jelent meg. Lehet tudni, hogy miért?*

– Ennek részben én voltam az oka. Ez életemnek egy nehéz szakasza volt, s lassan haladtam a kézirat végleges megszövegezésével. Ezenkívül akkoriban a könyvkiadónál, illetve a nyomdánál az átfutási idő olykor több évet is igénybe vett, s ez is hozzájárult a könyv megjelenésének elhúzódásához.

– *Az 1990-es évektől a vallástörténet került munkássága középpontjába. Ezek tanúi A görög Apollón-kultusz (1998), a Polis és vallás (2002), valamint a Görög vallástörténeti chrestomathia (2003). Mire vezethető vissza ez a váltás, vagy a váltás csak látszólagos?*

– Mint már említettem, a kandidátusi disszertációmnak is volt egy vallástörténeti fejezete. Itt is, és későbbi vallástörténeti kutatásaim során is, elsősorban az a kérdés izgatott, mit vettek át a görögök a préhellén vallási szubsztrátumból, és hogyan alakították ezt át a saját vallási igényeiknek megfelelően. Mikor az egyetemen lehetőség nyílt számomra, hogy görög vallástörténeti szemináriumot, majd előadást tartsak, merült fel bennem a gondolat, hogy egy rövid összefoglalást írjak a hallgatóim számára, amiből azután könyv lett. Kiegészítésül állítottam össze a Görög vallástörténeti chrestomathiát.

– *Ma a hellénisztikus kornak szenteli a figyelmét. Ez is valamiféle változás jele?*

– Természetesen a korábbi, történeti témáim nemzetközi szakirodalmát is igyekszem figyelemmel kísérni, de úgy érzem, hogy azokon a területeken már nem lehet sok újat mondani. Viszont a hellénisztikus-kori, keleti lelőhelyek napjainkban is folyó feltárása sok új eredményt (görög feliratokat és régészeti leleteket is) hozott és fog hozni, tehát ezzel érdemes foglalkozni. Figyelemre méltók azok a kutatások is, amelyek egyfelől a makedón, másfelől az achaimenida tradíciók továbbélését vizsgálják a Seleukida-birodalomban. Tehát ezeknek a témáknak van jövője. Különben vannak kapcsolódási pontok régi és jelenlegi kutatásaim között. Egyfelől a Seleukidák ideológiájában vezető szerepet játszott a didymai Apollón-kultusz, másfelől a korszakra vonatkozó feliratos források nagy része Kis-Ázsiából származik, s ezeket részben már korábban is ismertem.

– Az ELTE után alapításától fogva a Pázmány Péter Katolikus Egyetem oktatója lett. Miért választotta az új intézményt? Visszatekintve jó lépésnek tartja ezt a váltást?

– A PPKE alapításához megfelelő számú, tudományos fokozattal rendelkező, főállású oktatóra volt szükség, ezért vallásos meggyőződésemből kifolyólag kötelességemnek éreztem, hogy eleget tegyek a meghívásnak. Természetesen a kijárás Piliscsabára nem kis megterhelést jelentett számomra, s amint úgy éreztem, hogy nincs szükség rám, nyugdíjba vonultam. Ekkor már jócskán túlléptem az akkori nyugdíjkorhatárt. Közben félállásként megtartottam státusomat az ELTE-n is, ami csak évekkel később szűnt meg a takarékosági intézkedések következtében. Ezután lettem külső előadó a tanszéken.

– Évtizedek óta nem volt annyi tehetséges fiatal és kicsit már kevésbé fiatal kutató az ókortudományban, mint ma, noha a görög, és egyre inkább a latin oktatás is kikopott, vagy kikopó félben van a középiskolából. Mivel magyarázza ezt, és mit tanácsolna azoknak, akik ezt a szakmát választanák?

– Ami a latin oktatást illeti, saját tapasztalatból beszélhetek. Nem lehet a tanítás hetedik órájában figyelmet kívánni tizenéves gyerekektől, különösen, ha a latinról van szó. Ennek eredménye az, hogy már az órán sem vesz igazán részt, sok egyéb tantárgy mellett otthon se sok ideje marad tanulni, s végül még az is feladja, aki elkezdte, pedig szeretett volna latint tanulni. Valóban ma már nincs szükség arra, hogy minden középiskolás latinul tanuljon. De azok számára, akik egyetemre készülnek, és az egyetemen szükségük lesz némi latin szókincsre, esetleg nyelvtani ismeretekre, azoknak a tizenegyedik és tizenkettedik osztályokban, mikor már a fakultációk folynak és kisebb az óraszám, valahogy be kellene illeszteni a latin oktatást. Ami a fiatal kutatók létszámának öröndetes emelkedését illeti, ebben bizonyára szerepet játszik az is, hogy több a külföldi ösztöndíj, s a végzős hallgatónak nem kell azonnal munkába állnia, hanem van lehetősége a szakmai továbbfejlődésre, a jól felszerelt külföldi könyvtárak anyagának tanulmányozására. Természetesen távol állunk még attól, hogy mindenki külföldön kapjon posztgraduális képzést, s abba is bele kell törődnünk, hogy nem jut egyetemi állás minden tehetséges embernek, tehát sokan a tudományos munkát csak szabad idejükben végezhetik. Azoknak pedig, akik már valamilyen tudományos eredményt felmutattak vagy doktoráltak, munkaidő kedvezményt kellene biztosítani (ez egy időben bizonyos munkahelyeken meg is valósult), s a doktori címet fizetésemeléssel is honorálni. Egyébként az, akit valóban a lelkesedés vezet az ókortudomány berkeibe, minden élethelyzetben meg fogja találni a módját, hogy alkothasson.

Az interjút készítette: Németh György

UTÁNPÓTLÁS

E rovatunkban három megvédett PhD disszertáció téziseit közöljük.

Farkas Nikoletta

**Leadership among the Samnites and related Oscan-speaking peoples
between the fifth and first centuries BC.**

Doktori értekezés tézisei*

A Központi Appennineket és Campaniát benépesítő samnisokat Róma egyik legmakacsabb ellenségeinek tekintették. A két nép küzdelme központi helyet foglalt el a Kr. e. 4. és 3. század latin és görög nyelvű történetírásában. A samnis kultúra és a samnisok nyelve, az oszk, az itáliai szövetségesek veresége után gyorsan eltűnt.

A dolgozat témája a samnisok politikai szervezete a Kr. e. 5. és 1. század között. A tézis korábbi történelmi modelleket tárgyal újra, módosít, illetve, ahol lehetséges, újakat épít latin és görög írott források, oszk feliratok, régészeti és numizmatikai leletek felhasználásával. A dolgozat központi témája a tipikusan samnis tisztég, a meddix tuticus, hatásköre és annak a térségben felbukkanó római tisztégviselőkhöz való viszonya.

A bevezető fejezet a dolgozat fő kérdéseit és problémáit fejti ki, valamint összefoglalja a korábbi kutatás eredményeit a szakterületen. A második fejezet a Központi-Appenninek samnis közösségeinek a politikai berendezkedését vizsgálja. A dolgozat kétségbe vonja egy állandó samnis szövetség létezését a Kr. e. 4. és 3. században, ugyanakkor azt veti fel, hogy a samnis törzsek és autonóm közösségek laza, átmeneti szövetségeket alkottak háborúk idejére illetve vallási célokból. Az úgynevezett samnis háborúban elszenvedett vereség az önálló samnis szövetségi államok születéséhez vezetett. A fejezet középpontjában a legtöbb leletanyagot nyújtó Pentri törzs áll, amelynek egyedüli, eponim vezetője a meddix tuticus volt.

A dolgozat második része a samnisok urallta Campania politikai berendezkedésével foglalkozik és megkérdőjelezi a szakirodalomban elfogadott samnis városszövetségek létét. A harmadik fejezet emellett érvel, hogy a birtokunkban levő kevés és kétes bizonyíték nem támasztja alá egyértelműen egy hosszú életű szövetség létezését Capua vezetése alatt, bár a város valószínűleg hegemoniát gyakorolt Atella, Kalatia és Sabatinum felett. A negyedik fejezet Kymai Capuától való függetlenségét hangsúlyozza, míg az ötödik fejezet azt igyekszik bizonyítani, hogy Abella nem tartozott egy, a szomszédos Nola vezetése alatt álló hosszúéletű szövetségbe. A hatodik fejezet kérdőre vonja a nuceriai szövetség létét, amely egyesítette volna Herculaneumot, Pompeiit, Stabiaet és Surrentumot Nuceria Alfaterna hegemonája alatt. A campaniai városok egymáshoz való viszonya minden valószínűség szerint dinamikusabb volt annál, amit más történelmi modellek megengednek. Meglehet, hogy a térség települései rövid életű szövetségeket kötöttek Róma, más népcsoportok és, ahogy a szükség megkívánta, valószínűleg egymás ellen is.

* Témavezető: Prof. Dominic Rathbone. King's College London (University of London), 2006.

Bartus Dávid

A csontból és egyéb nyersanyagokból készült római kori figurális díszítésű hajtűk és késnyelek kapcsolatrendszerének összehasonlító elemzése

A római kori csontfaragás és a kisművészetek összefüggései

Doktori értekezés tézisei*

I. A disszertáció témája és célkitűzései

A csontból faragott tárgyak kutatása – az elefántcsontot leszámítva – hosszú ideig háttérbe szorult a római kori „kisleletek” között. A XX. század második felében a csonttárgyak feldolgozásának megindulásával és az egyes lelőhelyek illetve területi egységek faragványainak tanulmányozásával ez a helyzet változni kezdett és a csonttárgyak vizsgálata számos, a római császárkori művészet más területeit is érintő kérdést és problémát vetett fel. Az egyik legfontosabb, a csontfaragványok vizsgálatához és keltezéséhez nélkülözhetetlen, azonban mindeddig kevés figyelmet kapott probléma a csontfaragványok egyes típusainak összehasonlítása a más alapanyagból készült, de formailag és funkció tekintetében teljesen megegyező tárgyakkal. Arany, ezüst, bronz, gagát, borostyán, üveg, terrakotta és fa alapanyagokból gyakran méretre is teljesen megegyező tárgyak készültek az ékszerektől kezdve a használati tárgyakon át a katonai felszerelésekig, amelyek a Római Birodalom különböző területein egy egységes kisművészeti körbe tartoznak. A csontfaragványok önmagukban való vizsgálata és tipologizálása mellett nagyon fontos az ezekkel a formailag és gyakran készítése technikai is hasonló tárgycsoportokkal való összehasonlítás, ami elősegítheti a csontból készült tárgyak funkciójának, keltezésének és típusainak precízebb meghatározását.

A disszertációban vizsgált téma bázisát a római kori, figurális díszítéssel ellátott hajtűk és késnyelek alkotják. A csontfaragványok számos típusa közül a figurális díszítéssel ellátott darabok azok, amelyek a leginkább alkalmasak a más nyersanyagokból készült analógiákkal való összehasonlításra, a csontfaragványoknak a római kori kisművészeti körben betöltött szerepének vizsgálatára. A különböző tárgytípusok vizsgálata során nem csak egy-egy terület került feldolgozásra, hanem a Római Birodalom egész területéről előkerült, publikált leletanyagot vizsgáltam. A dolgozatban tárgyalt figurális díszítésű tárgytípusok nagy részéről mindeddig egyáltalán nem készült átfogó elemzés, így például a Venus ábrázolásával díszített vagy az aranyfejjel ellátott hajtű csoportját, azok más anyagtípusokkal való összehasonlítását és kisművészeti előképeik vizsgálatát a korábbi kutatás figyelmen kívül hagyta. Az eddig kevés figyelmet kapott tárgytípusok mellett a dolgozat módszertanilag is eltér a korábbi kutatásban megszokottaktól, mivel nem kizárólag egy nyersanyagcsoportot vizsgál, hanem együtt elemzi a csontból, fémből, gagátból és egyéb nyersanyagokból készült, de azonos típusú tárgyakat. A disszertációban feldolgozott mintegy 1500 darab, különböző nyersanyagokból készült figurális díszítésű hajtű és késnyél vizsgálata tehát egyrészt hiánypótló, másrészt a disszertáció a korábbi kutatással szemben más módszerekkel, más aspektusokból is elemzi az említett tárgycsoportokat, az eddigieknél jóval nagyobb leletanyag felhasználásával. A disszertáció egyik fő célkitűzése a különböző nyersanyagokból készült tárgyak összehasonlító elemzése, és ennek eredményeképpen a korábbiaknál pontosabb kronológia és tipológia felállítása, valamint a nyersanyag- és tárgytípusok közötti kapcsolatrendszer vizsgálata. Szintén a disszertáció célkitűzései közé tartozik a római császárkori csontfaragás és a kisművészetek összefüggéseinek kimutatása, amelyben a

* Témavezető: Dr. Borhy László, egyetemi tanár. Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Történelemtudományok Doktori Iskola, Régészeti Doktori Program, 2007.

különböző anyagtípusokból készített tárgyak összehasonlító vizsgálata mellett jelentős hangsúlyt kapnak a több nyersanyag együttes felhasználásával készült tárgyak, a különböző anyagcsoportok közötti másolás és utánzás kérdései valamint az egyes díszítőmotívumok eredetének, tartalmi hátterének és változásának vizsgálata, mindezekhez segítségül hívva az írásos forrásokat, képi ábrázolásokat és a római császárkori művészet egyéb területeit.

II. A disszertáció módszerei és felépítése

A disszertáció első fejezete a Bevezetés, amely két alfejezetből áll: első része a disszertáció témaválasztását és célkitűzéseit bemutató általános bevezetés (1.1), második része pedig a kutatástörténeti áttekintés (1.2).

A második fejezet a különböző nyersanyagok jellegzetességeivel, felhasználási körével és értékével foglalkozik, külön részfejezetekben tárgyalva a csontot (2.1), a fémeket (2.2) és az egyéb nyersanyagokat (2.3). A csontot mint nyersanyagot bemutató alfejezet kitér a vázcsontokból, agancsból és elefántcsontból készült tárgyakra alkalmazott „csont” terminus következtelen használatának problematikájára, valamint a csont és elefántcsont értékének megjelenésére az írásos forrásokban. A fémekkel foglalkozó alfejezet a bronz, arany és ezüst, az egyéb nyersanyagokat tárgyaló rész pedig a gagát, borostyán, üveg és fa nyersanyagként való felhasználását mutatja be.

A disszertáció harmadik, fő fejezete a különböző tárgytípusok elemzése. A tárgytípusok elemzése során a különböző nyersanyagokból készült azonos típusú tárgyak együtt kerültek feldolgozásra, megvizsgálva a római művészet más területeiről származó esetleges előképeket és párhuzamokat, a képi ábrázolásokat és írásos forrásokat is. Az egyes tárgycsoportok vizsgálata során nagy hangsúlyt kapott a különböző nyersanyagok közötti összefüggések vizsgálata, a tipológiai elemzés, valamint a kronológiai táblázatok és elterjedési térképek elkészítése. A feldolgozott tárgytípusok két fő csoportra oszthatók: hajtűkre (3.1) és késnyelekre (3.2). A különböző hajtűtípusok részletes tárgyalását a hajtűkkel és a hajviselettel kapcsolatos írásos források és képi ábrázolások bemutatása előzi meg, amelynek fontos része a múmiaportrékon található hajtűábrázolások összegyűjtése (Függelék: 1. táblázat). A figurális ábrázolású hajtűk első csoportjába az antropomorf hajtűk tartoznak, amelyek között előfordulnak mitológiai alakokat, istenségeket megjelenítő egészalakos (3.1.1.1) és büsztábrázolások (3.1.1.2). Az emberalakokkal díszített hajtűk közé tartoznak a női büszttel (3.1.2) és a stilizált antropomorf ábrázolással díszített hajtűk (3.1.3), valamint ide sorolhatjuk a kezet ábrázoló hajtűket is (3.1.4). Újabb nagy csoportokat alkotnak az állatokat (3.1.5), növényeket (3.1.6) illetve különböző tárgyakat ábrázoló hajtűk (3.1.7). Szintén a figurális ábrázolások közé tartoznak az architektúrával díszített ellátott hajtűk (3.1.8). A figurális díszítésű hajtűkön kívül két egyéb csoport került a feldolgozandó tárgyak köté: a poliéderrel vagy kuboctaéderrel díszített hajtűk (3.1.9) valamint a több nyersanyag együttes felhasználásával készített hajtűk (3.1.10). A különböző hajtűtípusok feldolgozásai között kiemelkedően fontosak a mitológiai alakokkal díszített hajtűket (3.1.1), a kezet ábrázoló hajtűket (3.1.4) és az aranyfejű hajtűket (3.1.10.1) tárgyaló alfejezetek, mivel ezekkel a több szempontból is kulcsfontosságú hajtűtípusokkal a korábbi kutatás szinte egyáltalán nem foglalkozott. A tárgytípusok elemzésének másik része a figurális díszítésű késnyelekek foglalkozik. A figurális díszítésű késnyeleket két nagy csoportra oszthatjuk: antropomorf alakokat (3.2.1) és állatokat ábrázoló késnyelekre (3.2.2). Az antropomorf ábrázolások egyik csoportját a mitológiai alakokkal díszített késnyelekek (3.2.1.1) alkotják, a másik nagy csoportba pedig a gladiátorábrázolások tartoznak (3.2.1.2), ezekben az esetekben a fegyverzet alapján jól azonosítható gladiátortípusokat különíthetjük el. Ezen kívül sportolók, katonák, filozófusok, kosvivők, erotikus jelenetek, különböző férfi- és nőalakok valamint emberi testrészek ábrázolásai jelennek meg a késnyeleken (3.2.1.3). Hasonlóan sokszínű az

állatábrázolással díszített késnyelek csoportja is: a leggyakrabban előforduló oroszlánok (3.2.2.1) és kutyák (3.2.2.2) mellett madarak, majmok, delfinek, sertésláb ábrázolásai is nagy számban fordulnak elő, ezen kívül kecske, bárány, antilop, szamár, vadkan, ló és kos ábrázolásai fordulnak elő szórványosan.

A disszertáció negyedik fejezetében kerül sor az eredmények részletes összegzésére, majd a dolgozatot irodalomjegyzék, valamint a feldolgozott mintegy 1500 tárgy lelőhelyét, bibliográfiai adatait, keltezését és típusát tartalmazó Függelék zárja.

III. A disszertáció főbb eredményei

A dolgozat tárgyát képező mintegy 1500 darab, különböző nyersanyagokból – csontból, elefántcsontból, bronzból, ezüsből, aranyból, gagátból, borostyánból és fából – készült figurális díszítésű római kori hajtű és késnyél tipológiai, kronológiai és ikonográfiai vizsgálata számos olyan eredményt hozott, amelyeket különböző szempontok szerint foglalhatunk össze. A korábbi kutatásban az említett tárgycsoportok néhány kivételes példától eltekintve nagyon kevés figyelmet kaptak, bizonyos esetekben eddig egyáltalán nem történt meg a tudományos igényű feldolgozásuk. A különböző tárgycsoportok tipológiája, kronológiája és interpretációja a korábbi kutatásban legtöbb esetben csak néhány, általánosan ismert analógia alapján történt – és vezetett sokszor téves eredményre. A disszertációban feldolgozott nagy mennyiségű, különböző nyersanyagokból készült, a Római Birodalom különböző területeiről származó tárgy vizsgálata, valamint a római császárkori művészet más ágaival való összehasonlítása lehetőséget nyújtott a korábbiaknál sokszor jóval pontosabb és bővebb tipológia és precízebb kronológia meghatározására, valamint a különböző díszítőmotívumok széleskörű interpretációjára. A csontfaragványokat a római kisművészetek más ágaival, a nagyszobrászattal és esetenként a hellénisztikus előképekkel összevetve, valamint a különböző képi ábrázolásokat és írásos forrásokat felhasználva lehetővé vált a különböző anyag- és tárgycsoportok közötti összefüggések, hatások, másolás és imitáció kérdéseinek vizsgálata is.

Nyersanyagok és imitáció

A csontfaragványok és a római kori kisművészetek összefüggései között az egyik legfontosabb kérdés a különböző nyersanyagok használata, értéke, felhasználási köre, valamint a különböző nyersanyagok közötti másolás, imitáció problémája. Amellett, hogy bizonyos nyersanyagok, így pl. a nemesfémek anyagukból adódóan drágák voltak, a többi nyersanyag értékének meghatározásakor sok különböző tényezőt kell figyelembe vennünk, mivel az egyes nyersanyagok értéke nem volt állandó sem időben, sem a különböző területeken. Nagyon jó példa erre az elefántcsont esete, ami a köztársaságkorban még bőségesen rendelkezésre állt, majd a császárkor első századaiban hiánycikk lett, végül Diocletianus idejére újra könnyen beszerezhető, nagyobb mennyiségben rendelkezésre álló, és ezáltal valamivel olcsóbb nyersanyag lett. A különböző területeken szintén más-más volt az egyes nyersanyagok értéke, amit jól megfigyelhetünk például a gagáttárgyak esetében, amelyek fő lelőhelyeik és gyártási központjaik, Britannia területére és a Rajna-vidékre összpontosulnak, sőt a gagátfejű csont hajtűk típusa például csak Britanniában fordul elő.

A különböző nyersanyagok értékének vizsgálatához szorosan kapcsolódik a több nyersanyag együttes felhasználásával készített hajtűk problémája, valamint a különböző nyersanyagok közti imitáció kérdése. A több nyersanyag felhasználásával készült tűk összes fajtájánál megállapítható, hogy a hajtű feje kivétel nélkül mindig drágább nyersanyagból készül, mint a tű szára. A szobrokon és múmiaportrékon jól megfigyelhető, hogy a késő római időszakban – amikor a több nyersanyagból készült hajtűk divatban voltak – a korábbi hosszú, általában egyedül vagy párosával használt hajtűk helyett több rövidebb hajtűt használnak,

amelyeknek csak a feje látszik ki a hajkoronából. A leletanyagban előforduló, vékony aranyfóliával bevont fejű csont hajtűk a hajba betűzve így színarany hajtűk látszatát kelthették. Az aranytűk olcsóbb nyersanyagból való imitációjának következő lépcsője, amikor már a tű fejét sem vonják be aranyfóliával, hanem egyszerűen csak aranyszínűre festik, így próbálva olcsóbb nyersanyagból egy arany hajtű látszatát kelteni. Ugyanez a tendencia érvényes az egyéb nyersanyagok: ezüst, bronz, gagát, üvegpaszta hajtűfejként való felhasználásakor is, ahol szintén megfigyelhető, hogy a hajtű fejének anyaga mindig drágább, mint a szára. Ez a tárgytípus ezáltal az egyik legjobb forrásanyag a különböző nyersanyagok egymáshoz viszonyításához.

A drágább nyersanyagból készített fejű hajtűk csoportja egyértelmű példával szolgál a nyersanyagok közti imitáció tekintetében. Sokkal kevésbé világos azonban, hogy milyen esetleges kapcsolat volt a különböző nyersanyagból készült, de azonos típusú, gyakran méretre is megegyező tárgyak között. Az általános nézet szerint az olcsóbb nyersanyagból készült tárgyak a drágábbak másolatai, gyakran merül fel a csontfaragványokkal kapcsolatban is, hogy az azonos típusú fémtárgyak olcsó imitációi. Az aranyból és ezüsből készült, figurális díszítésű hajtűkkel kapcsolatban még megállja a helyét az az állítás, hogy ezek a tárgyak magas művészi minőségűek, esetenként a hellénisztikus formakincshez is közelebb álló ékszerek, amelyek előképül szolgálhattak az olcsóbb nyersanyagokból – így akár csontból – készült hajtűk készítésekor, azonban a bronz tűkkel kapcsolatban már több probléma is felmerül. Megvizsgálva a dolgozatban szereplő több mint ezer darab figurális díszítésű csont- és bronztárgyat szembetűnő, hogy a bronzok szinte minden esetben jóval silányabb minőségűek mint a csontfaragványok. A minőségbeli különbség fő oka, hogy a csontfaragványok esetében a figurális díszítésű tárgyakat nem lehetett esztergán vagy más módon tömeggyártásban elkészíteni, hanem minden egyes darabot egyedileg kellett kifaragni. Bár a csontfaragványok esetében gyakran megfigyelhető a rutinmunka és az elnagyolt részletek, sematikus ábrázolásmódok megjelenése, az öntőmintákban sokszorosítható bronztárgyakhoz képest így is jóval magasabb iparművészeti minőséget képviselnek. A bronz és csonttárgyakat összehasonlítva a csonttárgyak azok, amelyeken egyedi megfaragásuk és nem sokszorosítható mivoltuk miatt fizikailag is megjelenik a tárgyat készítő csontfaragó mesterségbeli tudása, vagy éppen a hanyag, rutinmunkával elvégzett, számtalanszor ismételt részletek kifaragása.

Megvizsgálva a gyakran teljesen megegyező, a Római Birodalom különböző részeiről származó figurális díszítésű csontfaragványokat, valamint a formailag és méretben szintén nagyon hasonló, azonban más nyersanyagból készült tárgyakat, a legvalószínűbb lehetőség, hogy azok mintakönyvek alapján készültek. Természetesen emellett a csontfaragók másolhattak közvetlenül más tárgyakat is, vagy mintaként esetleg használhatták más művészeti ágak alkotásait is. A mintakönyvek használatára közvetlen bizonyítékaink nincsenek, nagyon jó példa azonban az Alésiából előkerült, Luna büsztjével díszített csont hajtű, amelyen az alak büsztje szemből, a feje és a rajta található lunula viszont profilból van ábrázolva. Luna plasztikus ábrázolásain az istennőt általában frontálisan ábrázolják és a lunulát hajában keresztben viseli, ami így szemből teljes egészében látható. Ha azonban a síkábrázolásokon figyeljük meg Luna illetve a hajában viselt lunula helyzetét, könnyen észrevehető, hogy a profilból ábrázolt Luna esetében a lunulát mindig 90 fokkal elforgatva, tehát szemből ábrázolják, hogy az a síkábrázoláson is értelmezhető legyen. Elképzelhető, hogy az alésiai hajtű esetében a csontfaragó esetleg a rutinmunkával elkészített, frontális nézetű büsztre valamilyen síkbeli Luna ábrázolás – talán éppen egy mintakönyvben látható kép – alapján faragta rá a profilban ábrázolt fejet, megtartva annak szemből ábrázolt lunuláját.

Előképek

A figurális díszítésű hajtűkön és késnyeleken megjelenő legtöbb díszítőmotívum esetében nincsenek konkrét adataink az előképeket illetően, azonban számos esetben nagy valószínűséggel meghatározhatjuk azokat. Az egészalakos mitológiai ábrázolások esetében egyértelmű a hellénisztikus nagyszobrászat hatása, a különböző ikonográfiai típusok a hellénisztikus kisművészetekbe átkerülve a római korban is népszerűek maradtak. A legmarkánsabban Venus különböző ábrázolástípusai vezethetők le a hellénisztikus nagyszobrászattól: Venus Anadyomené, Venus pudica valamint a strophionnal ábrázolt Venus alakja egyaránt megjelenik a római kori csont hajtűkön, de a különböző Venus-ábrázolások előfordulnak a fémtűkön, guzsalyokon, késnyeleken valamint a római kisművészetek szinte minden ágában. Venus ábrázolásain kívül természetesen más istenségek ábrázolásai is hasonló gyökerekre mennek vissza. Az egészalakos mitológiai ábrázolások legfőbb jellemzője, hogy a csonttűkön és késnyeleken látható ábrázolások nem az istenségek absztrahált megjelenítései, hanem a nagyszobrászati előképek miniatűr másolatai. A legvalószínűbb, hogy a csontfaragók mintakönyvből dolgoztak, és kicsinyítve, mindössze néhány centiméteres nagyságban próbálták kifaragni az ott látható szobrot, annak jellemző részleteivel együtt. A mitológiai alakok ábrázolásai mellett a női büszt ábrázolásával díszített hajtűk szintén nyilvánvaló nagyszobrászati előképekre mennek vissza: a császári udvar nőtagjainak különböző korszakokban divatos hajviseletei jelennek meg a csont és bronz hajtűkön is. A különböző frizurák ábrázolásai a nagyszobrászatban, a kisplasztikában és a hajtűkön egyaránt jól nyomon követhetők a Iulius-Claudius – dinasztiától egészen a tetrarchia koráig. A kéz ábrázolásával díszített hajtűk előképei azok a bronzból készült votív kezek voltak, amelyeket Sabazios illetve Iuppiter Dolichenus kultuszához köthetünk. A csontból és bronzból készült hajtűk egy része ezeknek a votív bronz kezeknek a kicsinyített másolata, többségük valószínűleg az említett kultuszokkal is összefüggésbe hozható. Az edény ábrázolásával díszített hajtűk esetében viszonylag jól megfigyelhető az a jelenség, hogy a kezdetben aranyból gyártott hajtűket később bronzból, csontból és gagátból kezdik imitálni. Maguk az edényformák a késő hellénisztikus aranyékszerekkel mutatnak rokonságot, számos fülbevalót, függőt, karkötőt ismerünk hasonló edények ábrázolásával a hellénisztikus korból, de a római császárkorban is előfordulnak. Ezek a formák jelennek meg először a jó minőségű arany hajtűkön, majd ezek imitációjaként a gagátból, csontból és bronzból készül darabokon. A figurális díszítésű hajtűk között ez a legmarkánsabb eset amikor megfigyelhető, hogy egy díszítőmotívum először aranyból jelenik meg, majd különböző nyersanyagokból, rosszabb minőségben, sematikusabb kidolgozással kezdik el utánózni. Végül a hajtűk előképeivel kapcsolatban a poliéder díszítés említhető meg, amely a II. század közepétől jelen van üveggyöngyök formájában a Barbaricum területén, ahonnan divatjuk a III. század közepén, legkorábban a század első felében kerül a Római Birodalom területére, először valószínűleg különböző anyagokból készült gyöngyök formájában, majd a III. század közepétől gagát és csont hajtűk díszítéseként. Legkésőbb a III. század végén megjelennek a fémből – ezüsből és bronzból – készült hajtűk is, majd az V. században a poliéder alakú fülbevalók lesznek a legnépszerűbbek. A különböző nyersanyagból készült hajtűkkel kapcsolatban ebben az esetben nem beszélhetünk imitációról, a poliéder mint díszítőmotívum valószínűleg kis időbeni eltéréssel jelent meg az ezüst, bronz, gagát és csonttűkön, az olcsóbb anyagból készült tűk ebben az esetben nem utánzatai voltak a drágább nyersanyagoknak, hanem egyszerűen ugyanazt a motívumot kezdték használni, amely a késő római időszak egyik legáltalánosabban elterjedt díszítésévé vált. A késnyelekkel kapcsolatban általánosságban ugyanaz állapítható meg, mint a hajtűk esetében: a legvilágosabb, szintén nagyszobrászati előképekkel ezekben az esetekben is az egészalakos mitológiai ábrázolások rendelkeznek. Ezen kívül nagyon fontos csoportot alkotnak az oroszlánnal és kutyával díszített asztallábakat imitáló késnyelek. Az álló oroszlánnal vagy kutyával díszített késnyeleken megtalálhatóak az

asztallábak jellegzetes elemei: a legalsó részen található az oroszlán mancsa, majd felette az asztal tulajdonképpeni lábának megfelelő íves rész helyezkedik el, felette az állat fejével majd végül legfelül az asztal lapja alatti szögletes lábrésznek megfelelő tagozat található. Ez a kialakítás megegyezik a különböző nyersanyagokból készített késnyelek esetében, sőt legtöbbször a méret egyezése és a kialakítás apró részleteinek hasonlósága is jelzi, hogy az oroszlánal, illetve kutyával díszített késnyelek olyan egységes csoportot alkotnak, amelyek bár kronológiailag nem esnek feltétlenül ugyanabba a periódusba, mindig ugyanazt a tárgytípust: az állatalakokkal díszített háromlábú asztalt imitálják. A másolás egységesen kialakult módjának, valamint a mintakönyveknek és a mintául szolgáló daraboknak köszönhetően pedig ez a tárgytípus az egyik legmarkánsabb képviselője a csontfaragás, a római kisművészetek és a nagyformátumú alkotások – jelen esetben a díszes bútorok – közötti összefüggéseknek.

Tipológia

A tárgyak tipológiájával kapcsolatban a legfontosabb eredmények a korábbi kutatás által szinte teljesen figyelmen kívül hagyott hajtű- illetve késnyéltípusokhoz kapcsolódnak. A Venust ábrázoló hajtűket három nagy csoportba oszthatjuk: Venus Anadyomené, Venus pudica, illetve Venus strophionnal. Ezek közül a Venus Anadyomenét ábrázoló hajtűkön három különböző ábrázolásforma figyelhető meg, az első csoportba sorolt hajtűk állnak arányaikban, szemléletükben leginkább közel a hellénisztikus nagyszobrászati előképekhez, a másik két csoportba tartozó hajtűk sokkal elnagyoltabbak, más arányrendszert és szemléletmódot tükröznek. A Venus pudica ábrázolások két alapvető csoportba oszthatók, a ruhátlan és a félig felöltözött istennőt ábrázoló darabokra. A Venus pudica ábrázolások rendszerezése során sikerült megállapítani, hogy több, korábban hajtűként publikált csontfaragvány valójában Venus ábrázolásával díszített csontguzsaly. Az egyéb mitológiai alakokat ábrázoló hajtűkkel kapcsolatban fontos eredmény egy korábban női büszt ábrázolásaként meghatározott hajtű Minervaként való azonosítása.

A kéz ábrázolású hajtűkkel kapcsolatban sikerült mintegy kétszáz darab feldolgozása után a kézben tartott tárgy és a csukló díszítése alapján egy kétdimenziós tipológiát kidolgozni. A hajtűk egyik jól azonosítható csoportja a Sabazios-kultuszhoz köthető votív bronzkezekkel áll szoros tipológiai kapcsolatban: a csontból és fémből készült hajtűk gyakorlatilag a votív kezek kicsinyített másolatai, a benedictio Latina kéztartás, a csuklóra tekeredő kígyó és a kézben tartott toboz tárgy alapján ezek a tűk egyértelműen a Sabazios-kultuszhoz köthetők. A kézben tartott tárgy meghatározásával kapcsolatban a legtöbb esetben elvethetjük a korábban felmerült, gyöngyként való értelmezést, legalábbis azokban az esetekben, amelyekben a csuklóra tekeredő kígyót is ábrázolták. A csuklókon található kígyó a hajtűk és a votív bronz kezek esetében egyaránt mindig felfelé, az ujjak felé kúszik, a kézben tartott tárgy pedig a kígyó későbbi zsákmánya. Ezt támasztják alá azok hajtűk és votív kezek amelyeken azt a pillanatot ábrázolják, amikor a kígyó éppen eléri zsákmányát, ami ezekben az esetekben nyilvánvalóan nem gyöngy, hanem egy tojás, toboz vagy alma lehet. A kéz ábrázolású hajtűk másik fontos csoportjába azok a hajtűk tartoznak, amelyek hüvelyk- és mutatóujjuk között tartanak gömb alakú tárgyat. A gömb alakú tárgyakat ezekben az esetekben a felajánlandó votum általánosan elterjedt ábrázolásának tekinthetjük. Mindazonáltal a Iuppiter Dolichenus-kultuszhoz kapcsolódó, feliratos votív bronzkezek hasonlósága alapján elképzelhető, hogy ez a hajtűtípus esetleg ugyanehhez a kultuszhoz köthető, azonban figyelembe véve Iuppiter Dolichenus kultuszának az európai provinciákban való elterjedése előttre, az I. századra keltezhető hajtűk csoportját, ez a kapcsolat sem lehet érvényes a teljes tárgycsoportra.

A különböző tárgyakat ábrázoló hajtűk közül tipológiai szempontból az edény ábrázolásával díszített hajtűk alkotják a legfontosabb csoportot. A tárgytípus eddigi egyetlen feldolgozása során R. Noll csak az aranyból készült darabokkal foglalkozott, azonban

megállapíthatjuk, hogy gagátból, bronzból és csontból is készültek azonos típusú hajtűk, amelyek általában az aranyból készült tűkhöz képest sematikusabb, egyszerűbb kidolgozásúak voltak. A hajtűket díszítő edények elnevezése változó a szakirodalomban, előfordul a kantharos, amphora és a kratér is. A kis méretű és gyakran stilizált ábrázolásokon nehéz az edény fajtáját meghatározni, de a különböző elnevezések közül a kantharos a legkevésbé helytálló, az aranyból, gagátból és bronzból készült tűk kratérokat, a csont példányok kratérokat illetve amphorákat ábrázolnak.

A dolgozatban 91 darab aranyfejű csont hajtű összegyűjtésével a tárgycsoport eddigi első tipológiája készült el. Az aranyfejű csonttűk öt fő típusba oszthatók, a leggyakrabban a gömbfejű hajtű fordulnak elő, amelyek a csontfaragványok között is a legáltalánosabban előforduló tárgyak. A második nagy csoportot a hosszúkás, hengeres fejű tűk alkotják. Ennek a formának is megtalálható az analógiája a csontból készült hajtűk között: az egyszerű, díszítetlen, kúpos végű hajtűk fejforma alapján és a szár vastagsága szempontjából is közel állnak az aranyfejű tűk ezen csoportjához. Az első két típusnál ritkábban fordulnak elő a gömb- és korongalakú tagokkal díszített, ún. „bead-and-reel” vagy „Balusterkopf” formájú hajtűk, valamint a növényi motívummal, toboz- vagy lótoszfejjel díszített darabok. Az aranyfejű csont hajtűk különálló csoportját alkotják a Brigetióból előkerült, bordázott díszítésű fejjel és ametiszt kővel illetve üvegpaszta berakással díszített tűk, amelyek formájukban, díszítésükben és minőségükben is egyedülállóak a Római Birodalom területéről előkerült aranyfejjel díszített csont hajtűk között.

A hajtűkhöz képest a figurális díszítésű késnyelek kevésbé jól tipologizálhatóak, jóval gyakrabban fordulnak elő közöttük az egyedi kialakítású, párhuzam nélküli darabok, mint a hajtűk esetében. A disszertációban összegyűjtött 282 darab késnyél alapvetően két fő csoportba, az antropomorf díszítésű és az állatokat ábrázoló darabokra osztható. Az antropomorf ábrázolások között a gladiátoros késnyelek alkotják a tipológiailag legegységesebb csoportot. A disszertációban feldolgozott 41 példányt a különböző fegyverzetben harcoló gladiátorok ábrázolásai alapján csoportosíthatjuk, a késnyeleken a murmilló, thraex és secutor ábrázolása fordul elő leggyakrabban. A gladiátoros késnyelek tipológiai elemzése egyrészt hiánypótló, másrészt a fegyverzet ábrázolásmódjának alaposabb vizsgálata és a többi késnyéllel, valamint a más művészeti ágakban található gladiátorábrázolásokkal való összehasonlítás után a korábbi kutatás számos téves meghatározását sikerült helyesbíten.

Az állatalakos késnyelek közül tipológiai szempontból fontos csoportot alkotnak a csontból, elefántcsontból, bronzból és borostyánból készült, álló oroszlánt ábrázoló darabok, amelyek az oroszlánnal díszített háromlábú asztal, a mensa delphica lábának kisméretű másolatai. A dolgozatban a római kori asztallábak másik fő típusának, a kutyát ábrázoló fajtának az analógiáit is sikerült a csont késnyelek között kimutatni.

Elterjedés

A különböző tárgytypusok elterjedése szempontjából csak azokban esetekben vonhatunk le bármilyen következtetést, amikor egy adott típusból nagy számú darab került elő. Ezekben az esetekben azonban a legtöbbször azt állapíthatjuk meg, hogy az előkerült tárgyak a Római Birodalom szinte minden területén megtalálhatók, az esetleges koncentrálódás, amely általában a Rajna – Duna-vidékre és Britanniára jellemző, valószínűleg a terület jobb kutatottságával magyarázható. A széles körben való elterjedés jól megfigyelhető a Venus ábrázolásával díszített hajtűk, a kéz ábrázolású, a madáralakú fejjel díszített, illetve a tobozfejű, poliéderfejű vagy aranyfejű hajtűk esetében egyaránt, amelyek nagy mennyiségben kerültek elő a Római Birodalom különböző területeiről. Ezzel szemben néhány tárgytypusnál

megfigyelhetünk elterjedésbeli szabályszerűségeket. A női büszttel díszített hajtűk esetében jól nyomon követhető, hogy a Iulius – Claudius-korban jóval kevesebb számú hajtű került elő, mint a későbbiekben, és azok főleg a Földközi-tenger nyugati térségében koncentrálnak. A Flavius-korban a hajtűket már nagyobb számban találhatjuk meg Gallia, Germania és Britannia területén is, a Traianus-Hadrianus – kortól kezdve pedig a hajtűk gyakorlatilag a Római Birodalom minden részén egyre nagyobb számban jelennek meg. A stilizált antropomorf ábrázolással díszített hajtűk Britannia, Gallia, Germania és Raetia területén összpontosulnak, a Római Birodalom déli és keleti területein viszont egyáltalán nem fordulnak elő. Az edény alakú fejjel díszített hajtűk esetében a különböző nyersanyagtípusok között mutatható ki elterjedésbeli különbség: a gagátból készült darabok főleg Britannia területére és a Rajna-vidékre koncentrálnak, az arany hajtűk a Rajna-Duna – vidéken és Italiában gyakoriak, a csontból készült darabok pedig inkább a Földközi-tenger keleti medencéjére jellemzők. Szintén a nyersanyaggal áll összefüggésben, hogy a gagátfejű csont hajtűket csak Britannia területéről ismerjük. A hajtűk közül ezen kívül még a fejsze ábrázolásával díszített darabok elterjedése mondható tipikusnak, amelyek a Római Birodalom északnyugati területein, főleg a felső-germaniai / raetiai limes területén, valamint Galliában és Britanniában fordulnak elő. A késnyelek elterjedésének vizsgálata a hajtűkhöz képest jóval nehezebb, mivel ezek nagy része ismeretlen lelőhelyről származik és különböző gyűjteményekben maradt fenn. Az azonosítható lelőhelyű darabok között azonban nem mutathatók ki elterjedésbeli különbségek, egyedül a gladiátoros késnyelek esetében feltűnő, hogy a Földközi-tenger déli és keleti partvidékén nem fordulnak elő, azonban ez a fennmaradt darabok kis számával is magyarázható.

Kronológia

A hajtűk és késnyelek kronológiájával kapcsolatban már jóval több adatra támaszkodhatunk. A korábbi kutatás szerint a büszt ábrázolásával díszített hajtűk az I. század végén kiszorították az egészalakos istennőábrázolásokat a római kori csontfaragványok közül, azonban a 28 darab Venust ábrázoló, keltezhető hajtű kronológiáját megvizsgálva megállapítható, hogy a Venus ábrázolásával díszített, különböző nyersanyagokból készült hajtűk a római császárkor teljes időszaka alatt használatban voltak, sem a különböző nyersanyagok, sem a különböző ábrázolástípusok tekintetében nem szűkíthetjük a kronológiát. A többi, istenségeket ábrázoló hajtű esetében a jóval kevesebb előkerült darab alapján nem lehet messzemenő következtetéseket levonni, azonban valószínűleg a Venus-ábrázolásával díszített hajtűkhöz hasonlóan a császárkor folyamán végig használatban lehettek.

A női büszttel díszített hajtűk kronológiáját egyrészt a hajviselet alapján, másrészt a keltezhető kontextusokból előkerült darabok alapján határozhatjuk meg: a jól keltezhető hajtűket a Iulius – Claudius-kortól kezdve a IV. századig megtaláljuk, ami alapján megállapíthatjuk, hogy a császári udvar nőtagjainak hajviseletét utánzó, női büszt ábrázolásával díszített hajtűk a provinciákban elterjedve kronológiailag követik a különböző hajviseletek divatjának változásait.

A stilizált antropomorf ábrázolással díszített hajtűk kronológiájának megállapításakor figyelembe vehetjük, hogy a hajtűk valószínűleg a III-IV. században divatos ún. „Scheitelzopffrisur” stilizált ábrázolásai, amit a keltezhető kontextusból származó hajtűk szintén III-IV. századi keltezése is megerősít.

A rendelkezésünkre álló keltezhető kéz ábrázolású hajtűk kronológiája alapján megállapíthatjuk, hogy a hajtűtípus az I. század közepén jelenik meg és az V. század elejéig használatban van, és bár a császárkor korai időszakában voltak széles körben elterjedtek, nem tarthatók feltétlenül koracsászárkori jellegzetességek. A különböző nyersanyagokból készült hajtűk között kronológiai eltérés nem mutatható ki, a különböző típusok esetében sincsenek

egymástól kronológiailag határozottan elváló csoportok.

A különböző, antropomorf ábrázolásokkal díszített hajtűkkel szemben az állatábrázolású darabokkal kapcsolatban nagyon kevés kronológiai információval rendelkezünk, a motívumok általánossága miatt ezek a hajtűk valószínűleg a császárkor teljes időszakában használatban voltak.

A tobozfejű hajtűk kronológiájának meghatározásakor a korábbi kutatás gyakran csak néhány analógia figyelembevételével leginkább késő római, III-IV. századi keltezést javasolt. A disszertációban feldolgozott, mintegy 60 darab keltezhető tobozfejű hajtű alapján megállapíthatjuk, hogy a tobozfejű hajtűk típusa nem késő római jellegzetesség, és bár a IV. században jelentős mennyiségben kerülnek elő, már az I. század elejétől előfordulnak, majd folyamatosan jelen vannak a leletanyagban egészen a római császárkor végéig.

Az edény ábrázolásával díszített hajtűk közül leginkább az egyébként is legnagyobb számban előkerült, aranyból készült, kratért ábrázoló darabok keltezhetőek, azonban ebben az esetben is megfigyelhetjük, hogy a korai, Pompeiiből előkerült példányoktól elkezdve egészen a IV. századig előfordulnak. A más nyersanyagból készült tűk, amelyek ebben az esetben biztosan a nemesfém darabok utánzatai voltak, a kevés datálható példány alapján valószínűleg a III. században jelennek meg. Ezzel szemben az edényábrázolású hajtűk másik csoportjába tartozó, csontból készült, amphora alakú fejjel díszített hajtűk, amelyek főleg a Földközi-tenger keleti medencéjében jellemzőek, a korinthusi darabok keltezése alapján talán korábban, az I-II. században voltak használatban.

A különböző tárgyak ábrázolásával díszített hajtűk közül a fejszével díszített fejű tűk típusának állapíthatjuk meg a kronológiáját, bár viszonylag kevés keltezhető darab áll rendelkezésünkre, azonban ezek mind a III-IV. századra tehetőek.

A poliéder alakú hajtűk kronológiájával kapcsolatban fontos kiindulópont, hogy bármennyire is gyakori motívum a poliéderdíszítés a késő római leletanyagban, a III. század közepe előtt nem fordul elő a Római Birodalom területén. A Barbaricum területén azonban már a II. század közepétől megjelennek az általában zöld és kék színű, poliéder alakú üveggyöngyök, így valószínűleg innen eredhet a motívum, ami körülbelül 100 évvel később jelenik meg a Római Birodalom területén, valószínűleg először a Barbaricummal szomszédos területeken, majd innen szétterjedve válik az egyik leggyakoribb díszítő elemmé a késő római gyöngyök, hajtűk és fülbevalók között. A gagát és csont hajtűk a III. század közepétől találhatók meg a leletanyagban, majd legkésőbb a III. század végén megjelennek a fémből – ezüstből és bronzból – készült hajtűk is.

Az aranyfejű hajtűknek korábban – a kutatás hiányosságai miatt – egyáltalán nem vizsgálták a kronológiáját, annak ellenére, hogy a római kori hajtűk több szempontból is nagyon fontos csoportját alkotják. A dolgozatban megvizsgált 35 darab, keltezhető kontextusból előkerült aranyfejű csont hajtű alapján megállapíthatjuk, hogy a tárgycsoport késő római jellegzetesség, kronológiája a III-IV. századra tehető. Az aranyfejű hajtűk kronológiájával kapcsolatban azonban nagyon fontos azoknak a múmiaportréknak a keltezési problémája, amelyeken aranyfejű hajtűk ábrázolásai láthatók. Mivel ezek a portrék az egyik lehetséges keltezés szerint Hadrianus-koriak, nem zárható ki, hogy az aranyfejű hajtűk esetleg már a korábbi időszakban is használatban voltak.

A hajtűkkel szemben a késnyelek kronológiájáról jóval kevesebb információval rendelkezünk, főleg a sok ismeretlen lelőhelyű, illetve régi ásatásokból származó darab miatt. A legtöbb késnyéltípussal kapcsolatban a kevés előkerült darab illetve az ábrázolt motívumok általános elterjedtsége miatt közelebbi kronológiai következtetések nem vonhatók le. Legjobban a gladiátor ábrázolásával díszített késnyelek kronológiáját ismerjük, amelyek bár a császárkor teljes időszaka alatt használatban voltak, a különböző ábrázolástípusok időrendje viszonylag jól elkülöníthető. A korai időszakban a gladiatori játékok aktuális divatjának megfelelően főleg thraex és murmillo ábrázolásokkal találkozhatunk, majd a II-III. században

a secutores válnak a legkedveltebb ábrázolandó gladiátorokká. A IV. században a minőség romlását, a faragás iparszerűvé válását figyelhetjük meg. Nagyon fontos kronológiai információkkal szolgálnak a Savariából együtt előkerült, Antoninus Pius éremmel keltezhető PARDV(s) és SENILI(s) feliratú, murmillo és thraex ábrázolásával díszített késnyelek, amelyek alapján megállapíthatjuk, hogy a SENILIS és PARDVS feliratú többi késnyél is egykorú lehet, és valószínűleg a II. század második felében használták őket.

IV. A szerző publikációi a disszertáció témájához kapcsolódóan

- Csontfaragó műhely Brigetióban? In: Borhy L.-Számadó E. (szerk.): *Római kori csontfaragványok és modern hamisítványok. Csontfaragóművészet Brigetióban*. Acta Archaeologica Brigetionensia Ser. I. Vol. 2., Komárom 2001, 28-54.
- Adatok a brigetioi csontfaragó műhely lokalizálásához. *Komárom-Esztergom Megyei Múzeumok Közleményei* 10 (2003) 55-75.
- Bone hairpins from Brigetio. In: Novotná, M. et al.(ed.): *Schmuck und Tracht der Antike im Laufe der Zeit seit der Bronzezeit bis zur Spätantik*. Proceedings of the International Conference, Modra-Harmónia, 19-22.11.2003, ANODOS. Studies of the Ancient World 3 (2003), Trnava 2004, 23-32.
- Aranyfejű csont hajtű a római korban. *Archaeologiai Értesítő* 131 (2006) 193-203.
- Roman bone scabbard slide from Brigetio. In: Novotná, M. et al.(ed.): *Arms and Armour through the Ages*. ANODOS. Studies of the Ancient World 4-5(2004-2005), Trnava 2006, 17-23.
- Női büszttel díszített csont hajtű a komáromi Klujber-gyűjteményből. In: Bíró Sz. (szerk.), *FiRKÁK I. Fialat Római Koros Kutatók I. Konferenciakötete*, Győr 2007, 191-196.
- Roman bone hairpins with golden head. In: Zidarov, P. – Stancheva, M. (ed.): *Of People and Bones: The Archaeology of Osseous Artefacts*. Proceedings of the 5th Meeting of the ICAZ Worked Bone Research Group, August 29 – September 3, 2005, Veliko Turnovo, Bulgaria, Veliko Turnovo 2007. (megjelenés alatt)

Kopeczky Rita

**Műfordítás az ókorban – a latin műfordítás irányzatai és fejlődése
az ókori Homéros-fordítások tükrében**

Doktori értekezés tézisei*

A disszertáció témája és felépítése

Doktori disszertációm az ókor folyamán született latin nyelvű Homéros-fordításokkal foglalkozik. Mivel a római irodalom első hosszabb lélegzetű alkotása, amelyről töredékei alapján fogalmat alkothatunk, éppen egy Homéros-fordítás, ezért úgy tekinthetjük, a homérosi eposzok a rómaiak számára majdnem ugyanolyan megalapozó jelentőségűek, mint a görögségnek. A homérosi szövegek továbbgondolása, alkotó újrafelhasználása nemcsak a görög, de a római irodalmat is végigkíséri. Dolgozatomban elsősorban nem az imitatio és aemulatio kimeríthetetlen kérdéskörével foglalkozik, hanem azokkal a szövegekkel, amelyek „fordításként” határozzák meg magukat: az ezekben alkalmazott fordítói módszereket, átalakításokat vizsgálja elsősorban nyelvi szempontból, de az ettől elválaszthatatlan irodalmi szemszögnek is adva némi teret.

Szükségessé láttam azonban kitérni olyan szerzőkre is, akik ugyan nem nevezhetők Homéros fordítóinak, de az általuk alkalmazott utalástechnika egyik jellemzője, hogy műveikben a homérosi szövegeket olyan szorosan követő imitációk is előfordulnak, amelyeket akár fordításkritikai szemmel is érdemes megvizsgálni. Ezek a szerzők (pl. Vergilius vagy az ezüstkori epikusok) nem irodalmi nagyságukhoz mérhető súllyal szerepelnek a dolgozatban, sőt műveik Homéros-hoz fűződő viszonyának kimerítő tárgyalására sem volt lehetőség; mindössze néhány szövegrészlet vizsgálata világítja meg Homérosszal vagy Homéros korábbi latin aemulatoraival való vetélkedésük egyes aspektusait.

Szintén bevontam a vizsgálatba olyan szerzőket, akik munkássága meghatározó jelentőségű volt a rómaiak fordításszemléletének alakulására nézve, jóllehet szintén nem tartoznak Homéros fordítói közé. Ezért kellett szót ejtenem a római drámáról, amelyet a műfordítás par excellence példájának tekintett mind Cicero, mind Hieronymus, illetve a neóterikusokról, akik újfajta módszereket honosítottak meg a fordításban. Nélkülük a Homéros-fordítás történetének vizsgálata sem képzelhető el.

A dolgozat öt fejezetből áll. Az első fejezet eleje a fordításelmélet néhány kérdésére tér ki, a továbbiakban a műfordításnak az ókori görög és római kultúrában betöltött szerepéről esik szó. A további fejezetek a római irodalom időrendi tagozódását követik. A második fejezet az archaikus korról foglalkozik. Első témája Livius Andronicus Odusiája, majd Naevius és Ennius, végül a római drámáról esik néhány szó. A harmadik fejezet az aranykori irodalomé, kezdve a neóterikusokkal; majd Cicero fordítói munkássága következik, azután Vergilius, Horatius és Ovidius néhány, Homéros-fordításként is felfogható szövegrészlete kerül sorra. A negyedik fejezet tárgya az ezüstkori irodalom: először az epika körébe sorolható szerzők, fordítók, kivonatolók – Germanicus, Baebius Italicus, Attius Labeo, Statius, Valerius Flaccus, illetve Terentianus Maurus metrikai tankölteménye –, majd a Iulius Valerius regényfordításában szereplő Homéros-részletek, végül pedig Gellius fordításkritikai alapelvei, amelyek ugyan nem kapcsolódnak szorosan Homéros-hoz, de előre vetítik a kereszténység elterjedésével beállt változást a műfordítás szemléletében. Ez utóbbival foglalkozik az utolsó fejezet: röviden áttekinti a Biblia-fordítás hagyományát, amely másik ággként csatlakozik be a római műfordítás történetébe, majd az egyes keresztény szerzőknél (Hieronymus, Lactantius, Chalcidius) előforduló Homéros-fordításrészleteket veszi sorra.

* Témavezető: Bolonyai Gábor. ELTE Klasszika-Filológia Doktori Program, 2008.

I. Bevezetés: A fordításról

Nem törekedtem arra, hogy teljes tudománytörténeti áttekintést adjak a fordítástudomány minden kérdéséről: ez az adott keretek között nem is lett volna lehetséges. Fontosnak tartottam azonban sorra venni a fordítás és ezen belül a műfordítás főbb típusait Reiss és Polgár nyomán, hiszen az ezekbe való besorolás határozza meg az adott fordítás vizsgálatának szempontjait. Ezek a típusok a következők: interlineáris fordítás, szó szerinti fordítás, dokumentáris vagy filológiai fordítás, kommunikatív fordítás, átdolgozó fordítás. A római műfordítás történetében mind az öt típus érezteti hatását, mégis, legnagyobb jelentősége az utolsó kettőnek van – éppen azért, mert az *aemulatio* törekvése kezdettől fogva ott él minden római műfordítóban.

Az általános bevezető után áttekintettem a fordítás szerepét a görög, hellenisztikus és római világban. Míg a görög világban a fordítás egészen a császárkorig nem jut komoly szerephez, a rómaiaknál kezdettől fogva meghatározó jelentőségű – olyannyira, hogy inkább az a kérdés, miért alakult ki egyáltalán önálló római irodalom. Ugyanakkor a Homéros-fordítások célja már a történet legelején sem az „ismeretterjesztés”: a homérosi eposzok (ha nem is szövegszerű, de tartalmi) ismerete Itáliában századok óta jelen van, mire az első fordításuk elkészül.

II. Archaikus kor

Livius Andronicus fordítói megítélését nagyban befolyásolják az életrajzáról alkotott elképzelések – biztosat mondani erről ugyanis jóformán lehetetlen –, így a vele foglalkozó fejezetet az életrajzi és datálási kérdések áttekintésével kezdtem. A tudományos konszenzus a Varro-féle datálást fogadja el, amihez magam is csatlakoztam; az életrajznak azonban szinte minden egyéb eleméhez férhet némi kétség. Ugyanígy vita tárgyát képezi az Odusia elkészültének célja. Állami megrendelésre nincs adat; azt pedig a fordítás művészi színvonala teszi kérdésessé, hogy Andronicus „tankönyvnek” szánta volna ezt a művét. Andronicus talán a drámafordításoktól jutott el az eposzfordításig mint következő művészi kihívásig, amelyre a római célközönség körében is lehetett igény, hiszen a számos, Róma számára szóhajóhető „megalapozó történet” között az Odyszeiához kapcsolódó itáliai mondák is jelen voltak.

Andronicus fordításának legjellemzőbb vonásai, hogy egyfelől a hellenisztikus irodalom alapján áll, másfelől azonban a forrásszöveg teljes romanizációjára törekszik. Mind a nyelvi-stilisztikai megformálásban, mind a Ronconi által felfedezett „*contaminazione a distanza*” eljárásban valószínűleg Antimachos hatását lehet gyanítani; egy helyütt azonban a Homéros-scholionok ismerete is feltételezhető. Andronicus saját érdeme azonban, hogy a görög epikus és beszélt nyelv, illetve epikus és drámai nyelv közti feszültséget a latinban is létrehozta azáltal, hogy az Odusiában archaizmusokkal gazdagon áthatott, lehetőség szerint görög hatásoktól mentes nyelvet használt, míg a drámákban a beszélt nyelvhez közelebbi megfogalmazásokat választott. Fordítói tevékenysége a görög szöveg latin szöveggé alakítása mellett kiterjedt a versformára (hexameter helyett versus Saturnius), az istennevekre (saját, etimológiai-funkcionális alapon álló újítások az *interpretatio Romana* már bevett azonosításai mellett), a képi világra (a római közönség számára elidegenítően ható fordulatok kiírtása), sőt néhol még a reáliákra is. Minden bizonnyal teljes fordítást készített, nem pedig szemelvénygyűjteményt vagy kivonatot, hiszen az Odusiából sok olyan, kisebb horderejű részlet maradt ránk a nyelvi különlegességeket gyűjtögető grammatikusoknál, amelyek egy nem-teljes fordításból kimaradtak volna.

Andronicus fordítói eljárásai nagyfokú tudatosságot mutatnak. Lexikai átalakításai között a Klaudy által felsorolt összes operáció megtalálható, de ugyanígy alkalmazza a legkülönbözőbb grammatikai átalakításokat is. A vizsgálatot megnehezíti a töredékek kis terjedelme és az, hogy legtöbbjüknek a forrásszöveg több részlete is szóba jöhet mint megfelelő – így néhány

esetben több azonosításra is ki kellett terjesztenem az elemzést. Andronicus széles szövegszegmentálással dolgozik: egyszerre nagyobb egységeket fordít, ugyanakkor a forrásszöveg teljes egészére is tekintettel van a fordítás során. A homérosi stílus olyan jellegzetességeit, amelyek a római olvasó számára nehezen volnának befogadhatóak (epikus jelzők, ismétlődések), nem veszi át saját szövegébe. Sok esetben törekszik azonban arra, hogy hangzásában is visszaidézzé az eredeti szöveget.

Naevius töredékei között nem sok fordításként vizsgálható részletet találunk; ő kezdi meg azonban a görög epikus összetételek latin megfelelőinek megteremtését. Ennius ezen az úton halad tovább; az *Annales* homérosi utalásaiban már az Andronicusszal való versengés is megmutatkozik itt-ott. A hexameteres forma választása a római eposznak a görög előzményekhez való formai közelítésének törekvésebe illeszkedik. Ennius a homérosi nyelv több jellegzetességét reprodukálja eposzában, köztük az epikus jelzők használatát és a formulaszerű ismétléseket, sőt a merész homérosi képek átvétele is megkezdődik. Ennius erőteljes hatása alatt áll az Odusia hexameteres átdolgozása, amely sehol nincs fedésben a ránk maradt saturniusos töredékekkel, így a két fordító módszere csak közvetve hasonlítható össze.

A fabula palliata és cothurnata műfajába tartozó művek, mivel mind szerzőik, mind az utókor fordításként fogják fel őket, szintén vizsgálhatóak ebből a szempontból – abban a néhány esetben, amikor a forrás- és célszöveg egyaránt rendelkezésünkre áll. Az eredetihez való alkalmazkodás azonban meglehetősen hullámvázban alakul: helyenként pontos megfelelések állíthatók fel, másutt a szövegszerű összevetés lehetetlen. A forrásmű szerkezetéhez való hűség követelménye Terentiusig jellemző. A fordítás minőségének mércéje azonban itt nem az ekvivalencia, hanem az adekvátság, vagyis a közönség igényeinek való megfelelés.

III. Aranykor

A neóterikus mozgalom a műfordítás új szemléletét hozza. Az eredeti szövegnek a lírai énen átszűrt újraértelmezése mellett, amelyre Catullus 51. carmenje a példa, megjelenik a formai jegyekhez ragaszkodó, stílusgyakorlat jellegű műfordítás is (66. carmen). Jellemzővé válik a görög hangzásvilág átvitele a fordításba; ebbe illeszkedik az eredeti szórendjének, metrikai sajátosságainak szoros követése – néha akár a jelentés rovására is –, valamint a forrásszövegbeli tulajdonnevek sorbeli helyének megőrzése.

A neóterikusok közvetlen elődei között szerepel Cn. Matius és Ninnius Crassus, akiknek Ilias-fordításaiból töredékek maradtak fenn. Matius módszerére jellemző a tömörítés, az expresszivitás, a modernizáció és az eredeti formulakincs szabad kezelése. Nyelvében az epikus hagyományhoz alkalmazkodik.

A következőkben Cicero fordítói tevékenységét tárgyaltam. Ennek során ki kellett térnem mind az elméleti megalapozásra, mind a retorikai és filozófiai prózafordításokra. Az utóbbiakba épül bele a versfordítás-részletek zöme is, amelyek – az eddig vizsgált műfordításoktól eltérően – nem teljes műfordítások darabkái, hanem valószínűleg a filozófiai művek görög előzményeiben szereplő, exemplumként szolgáló költői szövegrészletek latinra való átültetései, olyan esetekben, amikor Cicero nem talált helyettük a szövegbe beleilleszthető latin idézetet. Ezért sokszor megfigyelhető a versrészletnek a prózai kontextushoz való alkalmazása, vagy éppen az eredeti kontextus téves megadása. A Homéros-fordításokban Cicero nyelvére erőteljes hatással van Ennius nyelve – ezt mutatja pl. az összetett szavak kedvelése és a hangokkal való önfeledt játék –, de a retorikai, ill. személyes háttér befolyása legalább ennyire érezhető. Ő is széles, legalább mondatszintű szegmentálással dolgozik, de törekszik arra, hogy bizonyos pontokon „lehorgonyozza” szövegét az eredetihez. A grammatikai átalakítások többször is az érthetőség rovására

mennek. Az eredeti szöveghez képest néhol gyarapodás (jelentésfelbontás, betoldás), másutt egyszerűsödés (összevonás, kihagyás) tapasztalható. Cicero már odáig is elmegy, hogy maga vezet be új képeket a szövegbe; a homérosi hangulat helyett azonban egészen másfajta hangulatot teremt meg.

Vergilius Aeneisének csak néhány részletét vizsgáltam meg, leginkább olyanokat, ahol a homérosi szöveg Ennius-féle átdolgozása is ránk maradt. Megfigyelhető, hogy Vergilius ilyenkor mintegy „visszatér a forráshoz”, bár egyes részletekben Ennius változatára is támaszkodik. Hasonlóképpen dolgozza át Ovidius Cicero fordítását az Ilias 2. énekének egy részletéből, amelyről a fejezet végén esik szó.

Horatius két ízben, két különböző módon „fordítja le” az Odysseia kezdősorait. Mindkét esetben megfigyelhető Odysseus erkölcsi példaképpé válása, amelynek a filozófiai irodalomban is vannak nyomai – ezt egy-egy fordítói betoldás árulja el. Horatius számára nem a fordítás a lényeg, hanem saját mondanivalója, ezért a forrásszövegbeli hangsúlyok általában eltolódnak a célszövegben.

IV. Császárkor

Germanicus Aratos-fordításában máris megmutatkozik az a momentum, amely végigvonul a császárkori Homéros-feldolgozásokon: az ezüstkori irodalomban Vergilius hatása annyira megkerülhetetlen, hogy még a fordításokban is szerepet játszik. Ennek legjobb példája Baebius Italicus, akinél, noha művét Homéros-kivonatnak szánja, nagyobb súllyal esik latba a Vergiliusra és egyéb latin előképekre irányuló imitatio, mint maga a forrásszöveg. Az első sorok még vizsgálhatók fordítástechnikai szempontból – ezt el is végeztem.

A Persiustól és scholionjaiból ismert Attius Labeo, akinek még a létezése is bizonytalan, egyedül áll a latin műfordítás kereszténység előtti történetében azzal, hogy a filológiai fordítás módszerét követi – amennyire ez az egyetlen, tőle fennmaradt sorból megítélhető. Követi az eredeti szórendjét, metrikai lejtését, átveszi hangzós eszközeit; célnyelvéül azonban, valószínűleg átgondoltan, a vulgáris nyelvet választja.

Az ezüstkori epikusok közül Homéros közvetlen szövegszerű hatása elsősorban Statiusnál és Valerius Flaccusnál mutatható ki, a makrostruktúra szintjén azonban mindegyikükénél jelen van valamiképpen. Statiusnál leginkább az enumeratio-jelenet áll kapcsolatban az Ilias hajókatalógusával; az imitációban a neóterikusok tulajdonnév-kezelésének hatása is érződik. Valerius Flaccusnál szintén tettenérhetők mind árnyalatnyi, mind nagyobb szövegrészeket átfogó Homéros-allúziók, amelyek némelyike (applikatív vagy szorosabb) fordításként is felfogható.

Az archaizáló mozgalommal a szöveg a maga szöveg, ill. forrás voltában vált fontossá, ami elősegítette a fordításkritika fejlődését. Gellius szemlélete, amely a fordítás értékét egyedül az eredetihez való maradéktalan hűségben látja, már a következő korszakba vezet át, és azt mutatja, hogy a kereszténység által mutatott új iránynak pogány előzményei is voltak.

V. Kitekintés: fordítás és kereszténység

A kanonikus szövegek fordításában alkalmazott szószerintiség, amelyet Hieronymus még gondosan elválasztott a fordítás egyéb területeitől, megtalálja útját a műfordításba is. Jól mutatják ezt Chalcidius vers- és prózafordításai egyaránt, amelyek ráadásul sok helyütt Cicero párhuzamos szövegeivel is összevethetők. Chalcidius az új alapelvek fényében gondolja újra Cicero fordítói módszereit, és kihasználja az átalakulóban lévő latin nyelv nyújtotta új lehetőségeket mind a szóképzés, mind a prozódia területén. A későbbiekben már nem mindig tudatos megfontolás folytán, de egyre inkább a szó szerinti fordítás kerül előtérbe.

A disszertáció legfontosabb eredményei

Disszertációm fő érdemét nem a levonható végkövetkeztetésekben tudnám megjelölni, inkább a részletekben: ezek révén kívántam rámutatni, hogy durva általánosítás azt kijelenteni, hogy „az ókorban csak a szabad fordítást ismerték”. Ezek a „szabad fordítások” éppúgy elemezhetők fordítói műveletek szempontjából és értelmezhetők a fordítói alapállás különféle típusainak fényében, mint a modern értelemben vett, „szöveghű” fordítások, így nem jogosulatlan ugyanazzal a módszerrel vizsgálni őket.

ZÁRÁS UTÁN

Csodálatos alkalmazkodás Beszélgetés Adamik Bélával*

Adamik Béla az ELTE Latin Nyelv és Irodalom Tanszékének egyetemi adjunktusa. 2006-ban jelentette meg – az OTKA és az Alapítvány a Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért támogatásával – a *Nyelvpolitika a Római Birodalomban* című könyvét. A közelmúltban elnyert OTKA-pályázata pedig a császárkori latin feliratok számítógépes nyelvtörténeti adatbázisának megteremtését segíti. 2007 novemberében – *Nyelvpolitika a Római Birodalomban* és az *Európai Unióban* címmel – nagy sikerű előadást tartott a Magyar Zoltán-OTKA posztdoktori ösztöndíjasok találkozáján.

– *Hogyan kapcsolódik a latin nyelvtörténet a nyelvpolitikához?*

– A nyelvpolitika rendkívül modern megközelítési módszer. A 20. században nagy érdeklődést keltett a nyelvek hivatalos státuszának szabályozása. Az antik világban szintén magasan fejlett államisággal rendelkező birodalmak, országok léteztek, és véleményem szerint a Római Birodalom volt a legeredményesebb az államszervezésben, az állam különböző eszközeinek kiépítésében.

Így joggal merülhet fel a kérdés, hogy a modern viszonyok között konstruált nyelvpolitikai fogalomrendszert és eszköztárat alkalmazhatjuk-e az antik viszonyokra és egy antik szuperállamra. Ez az ötlet annak kapcsán vetődött fel, hogy kutatóként a latin és a görög nyelv változásával, történetével foglalkozom, de régóta vizsgálom azt is, hogy a görög–római civilizáció hivatalos szférájában megjelentek-e a nyelvekre vonatkozó szabályok, és ha igen, milyen formában.

A Római Birodalom nyugati felén a latin volt a hivatalos nyelv, és idővel a latinból újlatin nyelvek születtek – a francia, a román, az olasz, a spanyol stb. –, míg a birodalom keleti felén, ahol a görög volt a hivatalos nyelv, nem születtek „újlatin” nyelvek. Nyelvtörténészként, szociolingvisztikai ismereteim fényében, izgatott az a jelenség, hogy egy terület hivatalos nyelvhasználata – bizonyos feltételek teljesülése esetén – hogyan befolyásolja a térség etnikai, nyelvi viszonyainak fejlődését. Ez volt az a kapcsolódási pont, ahol úgy éreztem, tovább lehet lépni: a modern nyelvpolitikai irodalomnak a nyelvek hivatalos használatára vonatkozó elméletét megpróbálhatjuk antik viszonyokra átültetni.

– *Végül is hány hivatalos nyelv volt a Római Birodalomban?*

– Ezt a kérdést az ókortudomány sem tisztázta sokáig. Még a 20. században is sokan vélték úgy, hogy a Római Birodalomnak egy hivatalos nyelve volt. Ez valószínűleg kapcsolatban állt azzal a 19. században kialakult felfogással, amely minden államhoz egyetlen hivatalos nyelvet gondolt hozzárendelhetőnek. Ezt a feltevést a Római Birodalomra is kiterjesztették, ott azonban kétnyelvűség uralkodott: egy művelt római a latin mellett tudott görögül, de ezen a körön kívül is sokan értették a görögöt. Ha pedig az egész görög–római társadalmat áthatotta a kulturális kétnyelvűség, akkor miért ne jelent volna meg ez a hivatalos életben, a közigazgatásban? Alaposabb vizsgálatok nyomán, főként a 20. században, egyre több olyan forrás került elő, illetve egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy a görög nyelv szervesen beépült a római hivatalos nyelvhasználatba, és egy idő múlva a latin nyelvvel egyenrangú

* Forrás: <http://www.otka.hu> [Letöltve: 2008. szeptember]

hivatalos nyelvvé vált.

Ez annak az antik kulturális világképnek a következménye volt, hogy két nyelvnek volt kiemelt rangja, azaz két presztízsnyelv létezett a Római Birodalomban, a latin és a görög. Rajtuk kívül még több mint ötven nyelvet beszéltek az Impériumban, de aki nem tudott latinul és/vagy görögül, az analfabétának számított. Ez a kulturális kétnyelvűség áll a hivatalos kétnyelvűség mögött.

– Hogyan változott a két nyelv kapcsolata az idők folyamán?

– A két nyelv egymáshoz való viszonyának igen jellegzetes dinamikája volt. Onnan kell kiindulnunk, hogy a római állam először a mediterrán térség nyugati felét hódította meg, és mindenhol a saját nyelvét alkalmazta a hivatalos érintkezésben. Amikor azonban elkezdtek a görög területek leigázását, el kellett döntení, milyen nyelvet használjanak ezekben a rendkívül megbecsült görög kultúrával rendelkező és görög nyelvet beszélő államokban. A rómaiak ekkor nagyon józan kompromisszumkészséget tanúsítottak: azonnal görögül szóltak a görög államokhoz, a görög nyelvet használták a diplomáciában. A Római Birodalmat minden szempontból egyfajta alkalmazkodási folyamat jellemezte, amin meg is lepődhetnénk, mert katonai és gazdasági tekintetben – főleg a punok legyőzése után – Róma hihetetlenül erősnek számított. A Római Birodalom talán még nagyobb szuperhatalom volt, mint ma az Amerikai Egyesült Államok. És ez az antik „egyesült államok” rendkívül udvarias nyelvi magatartással integrálta a fejlett civilizációjű, hellénizált kisázsiai, egyiptomi és görög anyaországi államokat, királyságokat; mindenhol meghagyta a görög berendezkedés alapjait, a görög nyelvet is, illetve ezeket beépítette saját uralmi rendszerébe.

– A görög kultúra tisztelete diktálta ezt a viselkedést?

– A válasz még ma sem tisztázott teljesen, de az okok egyértelműen abban rejlenek, hogy a Római Birodalom kiépülése előtt, a Kr. e. 6-4. században a görög kultúra létrehozta máig ható, hatalmas vívmányait: megszületett a görög filozófia, a görög drámairodalom, a szónoki műfaj, a retorikai irodalom – tehát magas írásbeli kultúra jött létre, amely azután főképp Nagy Sándor világbirodalmának köszönhetően az egész mediterrán térségben elterjedt. Ezt a magas kultúrát a rómaiak fokozatosan átvették és csodálva próbálták utánozni. Persze, a rómaiak a Kr. e. 3-2. században már nem a jelen görög kultúrájáért rajongtak, hanem a csillogó régmúltért, elsősorban a csodálatos athéni, attikai kulturális teljesítményekért. A tiszteletüket a rómaiak azonban speciális formában akarták kifejezni. Úgy kívántak magukat fölemelni eme ragyogónak tartott, hatalmas görög kultúra mellé, és bekerülni a görög kultúrkörbe, hogy – nagyon érdekes és jövőbe mutató, „európai” módon – a saját nyelvükön óhajtották megvalósítani a hellén kultúrkörhöz való csatlakozást. Nem akartak görög nyelvvé válni, holott tömegesen és jól tudtak görögül, így a Kr. e. 3. század végétől kezdve kibontakozott a latin irodalom, korai görög kezdetek után latin nyelvvé vált a történetírás is: a nyelv minden használati rétegét megpróbálták latinul megszólaltatni, de mindig a görög műveltséghez és annak magasságához igazítva. Abban az eszmében nyilvánult meg tehát a római kultúra európaisága, hogy más nyelveken is lehet magas rendű kultúrát és államot építeni és művelni. Ennek mintájára emelik föl a középkorban az európai államok a saját nyelvüket a latinhoz képest irodalmi magaslatra, hivatalos rangra.

– Mi történt a birodalomban később, hogyan változott a nyelvhasználat Konstantinápoly megalapítása után?

– A két nyelv használata kiegyensúlyozott volt a Kr. u. első három században. De még

mielőtt Nagy Konstantin a kereszténységet elfogadott vallássá tette volna és székhelyét keletre, Konstantinápolyba, azaz Bizáncba helyezte volna át, megrendült az az egyensúlyi rendszer, amelyben volt egy latin nyelvű nyugati és egy görög nyelvű keleti birodalomrész, melyet megosztott nyelvhasználatú latin és görög kormányzattal irányítottak a legfőbb szintről. Ennek a megrendülésnek több oka volt. Az egyik az általános kulturális hanyatlás, amely a 3. századi gazdasági, politikai válság velejárója volt. Ennek következtében a 3. század hatvanas éveiben majdnem szétesett a Római Birodalom. Több terület, ill. király vagy királynő kiáltotta ki önállóságát: úgy tűnt, hatalmas testek szakadnak le a birodalomról. Ebből a válságból egy nagyon kemény katonai diktatúrává átalakított római császárság tudott csak kilábalni. Ez a központilag szervezett Római Birodalom a 3-4. század fordulójától kezdve már nem tűrt meg semmiféle autonómiát, különállást, aminek nyelvi következményei is voltak. A latin nyelv kezdte kiszorítani a görög nyelvet a keleti birodalomrész felső szintű hivatalos nyelvhasználatából. De ez a folyamat valójában nem tudatos agresszív nyelvpolitikai fordulat következményeképpen indult be, hanem érdekes módon abból fakadt, hogy a központosítással bizonyos decentralizáció is járt. Mivel a birodalmat tetrarchiával, négyes császársággal próbálták stabilizálni, négy uralmi övezetet alakítottak ki. Így négy főváros jött létre, és így az eddig fővárostól mentes görög terület két adminisztrációs centrumot kapott, ezek pedig magukkal hozták nyugatról a latin nyelvű adminisztrációt. Nagy Konstantin pedig, miután megszüntette a tetrarchiát, aztán a kettős császárságot, majd egyeduralkodó lett 324-től, végül az egész birodalom fővárosát a görög Keletre helyezte át. Úgy gondolta, hogy az akkor már gazdaságilag fejlettebb és stabilabbnak tűnő keleti részre kell áttelepíteni a központi adminisztrációt, ezért új fővárost építtetett a Boszporusz partján, Konstantinápolyt.

Az adminisztrációs centrum áttelepítésének következtében a latin nyelv tekintélye is megnőtt keleten, mégpedig a következő okok miatt. A késő római társadalomban, amelynek jellege nagyon megváltozott a kora császárkorhoz képest, a fiatalabb generáció nehezen jutott kenyérkeresethez. De a hadsereg, a katonai szolgálat, ahol a parancsokat latinul adták ki, biztos előremenetelt jelentett. Ugyanilyen biztos előmenetelre számíthattak a közigazgatásban, a közszolgálatban, ahol a római jog ismerete és a római joggal járó latin nyelvismeret is nélkülözhetetlen volt. Ekkoriban már az egyházi szolgálat szintén jó megélhetést nyújtott, s az egyház nyelve – éppen Nagy Konstantin hatására – ugyancsak a latin lett, részben keleten is. Ezek a tényezők a latin nyelv keleti presztízsét tehát erősen megnövelték. A görög értelmiségiek panaszkodtak is a 4. század végén, mert attól rettegetek, hogy a latin nyelvű kultúra kiszorítja majd a görögöt, megszűnik a görög retorika, a görög művészet, a görög kultúra tanulmányozása. Ez a félelem persze megalapozatlan volt, hiszen a bizánci birodalom még sokáig őrizte, ápolta a görög kultúrát. A korabeli görög nyelv pedig Görögország mai, újjörög nyelvében él tovább. A görögöt már csak azért sem kellett félteni, mert a késői Római Birodalom az alsóbb, lokális és provinciális közigazgatásában a görög nyelvet tradicionálisan tovább használta, tehát a nyelvi egyensúlyi helyzet felbillenése csak a császári, központi adminisztrációban következett be. Idővel persze megindult ennek a felső adminisztrációnak az elgörögösödése. Ez is érdekes, hosszú folyamat volt, amely az 5-6. században zajlott le. Furcsa módon visszaállt a két nyelv használatának egyensúlya – még ha nem is a korábbi módon.

Ennek részben spontán, részben tudatos okai voltak. A spontán ok abból adódott, hogy amint a Római Birodalom nyugati fele a népvándorlás viharában kezdett széthullani, a latin nyelv elvesztette jelentőségét a keleti birodalomrész számára. A megmaradt részek tartományai, városai ugyanis túlnyomórészt a görög nyelvet használták a hivatalos érintkezésben. Leszűkült az a terület, ahol a birodalmi adminisztráció a latin nyelvet használhatta – ezzel együtt a latin nyelv presztízse is csökkent. Ennek következtében Konstantinápolyban elindult egy hellenizálódási, görögösödési folyamat. Iustinianus császár alatt végül a város közigazgatása is görög nyelvűvé vált, a központi kormányzatban pedig a

négy császári főhivatalból három görög nyelvű lett. Ennek viszont már tudatos oka volt, mert Iustinianus császár, aki a 6. században újra föl akarta építeni a Római Birodalmat, és iszonyatos vér- és pénzáldozat révén visszahódította a vandáloktól Afrikát, Hispánia egy részét, a gótoktól Itália jelentős részét, majd Dalmáciát, úgy érezte, hogy úja eljött a birodalom Augustus nevével fémjelzett aranykora. Ezért vissza akarta állítani az augustusi korszak nyelvhasználati viszonyait is, amikor a nyugati fél latin, a keleti fél pedig görög nyelvű volt. Az Afrikára, Itáliára, Hispániára és Észak-Balkánra vonatkozó törvényeket Iustinianus tehát 535-től kezdve latinul adatta ki, a keleti területekre vonatkozókat pedig görögül. Rögtön a halála után azonban visszahódított területek fokozatosan újra barbár kézre kerültek, és a latin nyelv most már véglegesen elvesztette azokat a használati területeit, amelyek a létjogosultságát biztosították Konstantinápolyban. A Iustinianus utáni századokban azután – az arab és szláv támadások következtében – a Keletrómai Császárság védekező pozícióba szorult, radikálisan át kellett szerveznie a közigazgatását, elszakadva a római gyökerektől: teljesen új, katonai jellegű igazgatást hoztak létre, az ún. thema rendszert, amely már kizárólag a görög nyelvet használta. A latin nyelv eltűnt a Keletrómai Birodalomból, és kialakult az egynyelvű görög állam, amelyet ma Bizánci Birodalomnak nevezünk. Egyfajta görög császárságot értünk alatta, holott az magát továbbra is az egyedüli Római Birodalomnak tekintette. Amikor I. Géza királyunk megkapta a Szent Korona alsó részét a bizánci császártól, jogilag az éppen uralkodó római császár adta a koronát a mi királyunknak, de a koronán a korabeli nyelvpolitikai viszonyoknak megfelelően már görög feliratok voltak.

– *Hogyan születtek meg az újlatin nyelvek a presztízsét veszített latinból?*

– Elöljáróban le kell szögezni, hogy a latin nyelv az ókor végén csak keleten veszítette el presztízsét, a Nyugatrómai Birodalom romjain kialakult utódállamok még évszázadokon át a latint használták hivatalos kommunikációjukban. Az újlatin nyelvek létezése pedig egyértelműen a Római Birodalom bölcs nyelvpolitikai berendezkedésnek a bizonyítéka, mert a román nyelvek éppen a területiális elv érvényesülése nyomán alakulhattak ki. A területiális elv azt jelenti, hogy egy földrajzi területen csak egy nyelvet használnak, és a rómaiak úgy vetítették át a hivatalos nyelvhasználatba a kulturális, görög-latin kétnyelvűséget, hogy egynyelvű területeket rendeltek egymás mellé, amelyeket egy hivatalos nyelvi határral el is választottak egymástól. Így a Római Birodalom hatalmas nyugati felében a hivatalos iratoktól a sírfeliratokig minden latin nyelven szólt. Ez tradícióvá vált, és fokozatosan kialakult az a képzet, hogy a nem latin anyanyelvű embereknek a latint kell használniuk az írásbeliségben, ami fokozatos nyelvcserehez vezetett. Tudjuk például, hogy a latin hivatalos nyelvterülethez tartozó Pannóniában viszonylag sok görög élt, de ők is többnyire latin sírfeliratokat állítottak, így feltételezhetjük, hogy néhány generáció alatt latin nyelvűvé váltak. A helyi nyelveket, például a kelta különböző változatait beszélők Galliában, Hispániában egyre inkább átvették az írásbeliség, majd a szóbeliség különböző sféráiban is a latin nyelvet, míg a végén az anyanyelvükké vált. Ez nagyon hosszú folyamat volt. Galliában például csak az ókor végére zajlott le: a Kr. u. 5. századra kihalt a kelta nyelv, vagyis a beszélői átvették a latint, és azt vitték tovább anyanyelvként.

– *Pannóniában miért nem alakult ki neolatin nyelv?*

– Ez nagyon bonyolult és sokat vitatott kérdés. A népvándorlás valószínűleg akkora pusztítást okozott itt, hogy a latin anyanyelvű lakosság először is Pannónia, tehát a mai Dunántúl északi-keleti régióiból a déli-nyugati régióiba szorult vissza, majd onnan a 6-7. század folyamán továbbmenekült Észak-Itália felé, a Dalmát-tengerpartra, illetve meglepő módon nagyon sokan eljutottak egészen Thesszaloniki környékéig, a Keletrómai Birodalom

területére. De miért nem volt itt olyan szívós népesség, mint például Galliában, amely túlélte a népvándorlásokat? Egyesek abban látják ennek az okát, hogy nem alakult ki erős földbirtokos arisztokrataréteg, amelyik az újonnan betelepült barbár arisztokrácia egyenrangú partnere lehetett volna. A gall arisztokrácia összeolvadt a hódító frank arisztokráciával, és a frankok – akik eredetileg germánok voltak – átvették a helyi latin nyelvet. Pannóniában többnyire csak a városokban és a városok környékén éltek latin anyanyelvű lakosok. Vidéken megmaradhettek a bennszülött nyelvek és etnikumok, de nem tudjuk pontosan, hogy ezek mik voltak, mi történt velük, csak azt tudjuk, hogy a népvándorlás elsősorban a városokat semmisítette meg, a városok romanizált lakossága pedig elmenekült. Mire a magyarok idejöttek, szinte már csak avarok és szlávok éltek itt.

– *Milyen sors várt a görög nyelvre?*

– A Keletrómai Birodalom ügyes taktikával és nagy veszteségekkel ugyan, de túlélte a népvándorlás zivatarait. A kutatók több okra vezetnek vissza, hogy a Nyugatrómai Birodalom elbukott, a keleti pedig nem, és kisebb-nagyobb megszakításokkal fennállt 1453-ig, amíg a törökök el nem foglalták Konstantinápolyt. Nagyon szerencsésnek tartják, hogy a Keletrómai Birodalom integrált központi centrummal rendelkezett Konstantinápolyban, míg nyugaton a késő ókorban már sosem volt uralkodói székhely Rómában. A híresen ügyes bizánci diplomácia is sokat segített, amikor a Bizáncra támadó népeket rendszeresen egymásnak uszította.

Nyelvi, nyelvészeti szempontból érdekes, hogy a középkorban egyfajta furcsa tudatállapot alakult ki a Keletrómai Császárságban. Iustinianus halála után, a 7-8. században a császárság – az előbb említett okokból – görög nyelvűvé vált, de magát továbbra is Római Birodalomnak nevezte, és a császárok basileus rhómaiónnak hívták magukat, ami az *imperator romanorum*, a „rómaiak császára” tükörfordítása. Az akkori görög ember neve rhómaiész volt, és később, amikor a bizánci birodalom szétesett, a „római” megjelölés ráragadt a görög anyanyelvű emberre is, s a „rómaiul beszélni” fölvette a „görögül beszélni” jelentést.

– *A török hódításnak tulajdonítható, hogy nem alakultak ki „újgörög” nyelvek?*

– Valóban, szemben az újlatin nyelvekkel csak egyetlen görög nyelv van, amely szerves folytatása az antik görög és a császárkorban beszélt görögnek. Sok kutató ezt a radikális iszlám előretörésnek tulajdonítja, hiszen az iszlám hódítás jelentős paradigmaváltást eredményezett a kultúrában, aminek azután nyelvi lecsapódása is volt. A Nyugatrómai Birodalmat ugyanakkor mindig olyan népek hódították meg, akik vagy már keresztények voltak, vagy a hódítást követően váltak kereszténnyé. Tehát lehetnek bármilyen „barbárok”, mégiscsak integrálódtak, és a saját kultúrájukat, majd nyelvüket fölállozták azért, hogy keresztény királyságokat hozhassanak létre a Római Birodalom romjain. A népvándorlással szemben az iszlám hódítások viszont gyökeres kulturális változást hoztak az elfoglalt területeken. Még a latin szférához tartozó észak-afrikai régiókról is eltűnt a latin, vagyis az iszlám-arab hódítás – új kultúrájával, új igényeivel, új vallásával, világképével – megsemmisítő hatást gyakorolt. Az iszlám vallású arab, majd szeldzsuk-török államok teljesen felmorzsolták a Keletrómai Birodalmat. Ezt különösen könnyen megtehették a középkor végén, az újkor hajnalán, mert addigra a görög ortodox vallású, magát katolikusnak tekintő, bizáncinak nevezhető Keletrómai Birodalom teljesen elidegenedett a nyugati államoktól és a latin nyelvű kereszténységtől, olyannyira, hogy a görög ortodox vallás vezető körei inkább a pogány-török császár uralmát választották ahelyett, hogy megegyezzenek a kiátkozott pápával vagy a nyugati hatalmakkal. Végül is a nyugati világtól való furcsa

kulturális elidegenedés vezetett a görög nyelvű Római Birodalom széthullásához, megsemmisüléséhez.

Az iszlám kultúrájának az európai kultúrába való integrálása, illetve ennek lehetőségessége vagy lehetetlensége ma is égető probléma. A Keletrómai Birodalom sorsának kutatása nagyon fontos ötleteket adhat ebben a kérdésben a jövő Európájának.

– Térjünk most vissza könyvének és előadásának arra a kérdésére, hogy milyen példát állíthat a római nyelvpolitika az Európai Unió elé. Egyúttal kérem, definiálja a nyelvpolitika fogalmát is.

– A nyelvpolitika az államnak olyan tevékenysége, amelynek keretében megpróbálja egy vagy több nyelvnek a jogi státuszát meghatározni, illetve magának a nyelvnek, a nyelv szókinszének, szerkezetének is megpróbál határt szabni, megpróbálja egy mindenki számára elfogadott értékhez kötve szabályozni, „szabványosítani”. A nyelvpolitika részben státusztervezés: megtervezik, hogy az adott nyelv a hivatalos élet bizonyos szférájában milyen jogokkal, jogi helyzettel (státusszal) bírjon, másrészt korpusztervezés, vagyis megtervezik a nyelv testét – azt, hogy milyen szavakat használhatunk egy törvénytervezetben, egy hivatalos levélben stb., illetve milyen nyelvváltozatot használjunk az állami, a közösségi és az egyéni érintkezések folyamán.

Az Európai Unió szempontjából a státusztervezés, a nyelvek jogi helyzetének a szabályozása fontos, hiszen létrejött a világtörténelemnek talán az első olyan államalakulata, amely hivatalosan a többnyelvűséget tűzte a zászlajára. Az Európai Unió jelenleg 27 tagállamból áll és 23 hivatalos nyelve, sőt 23 munkanyelve van. Hivatalos nyelven értjük a törvényhozás, általában a hivatalos írásbeliség nyelvét. A munkanyelv az a nyelv, amelyet az európai intézményekben, például az Európai Parlamentben, az Európai Bizottságban, az Európai Bíróságon használnak a belső, sokszor informális kommunikációra. Az Európai Unió mind a 23 nyelvet munkanyelvként is meghatározza a többnyelvűség eszméjének jegyében, tehát elvileg egy magyar politikus jogosult arra, hogy az Európai Bizottság ülésén magyarul szólaljon föl mindenféle tolmácsolás nélkül. Ebből a példából is látszik, hogy az elmélet és a gyakorlat eltér egymástól, mert a gyakorlat a mindennapi élet valóságából indul ki: az intézmények szűkítik a választható munkanyelvek számát, általában két vagy három nyelvre, az angolra, a franciára és a németre. Ebből feszültségek is adódnak, és ezeket igyekeznek kiküszöbölni.

Sokszor fölmerült már például, hogy az uniónak egyetlen egy nyelve legyen. Ez abból a régi képzetből is fakad, hogy egy ilyen hatalmas államot feltehetőleg csak egyetlen nyelven lehet hatékonyan irányítani. Ebből a racionálisnak tűnő megfontolásból persze az is következik, hogy a mai nyelvpolitikai helyzetben ez a nyelv nem lehet más, mint az angol. Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy ha az angol nyelv használata túlsúlyba kerül az Európai Unió valamilyen intézményében, érzékeny visszhangot válthat ki: például a francia képviselők fölugranak és kivonulnak az ülésről, ha egy francia hivatalnok angolul szólal fel. Voltak olyan javaslatok is, hogy csökkentsék a munkanyelvek számát, mondjuk, ötre. Az angol, a német, a francia mellett az olasz és a spanyol merült fel 1995-ben. Ez viszont a kis, de annál nagyobb önbizalommal rendelkező országokban váltott ki ellenérzést: a görögök és a hollandok megvétőzták az elképzelést. Elméleti szinten természetesen fölmerült a mesterséges, semleges közvetítő nyelvek használata is, például az eszperantóé, sőt a latint is javasolták, de a latin mögül hiányzik már az a hatalmi tér és kulturális világ, amely ezt a nyelvet az ókorban és a középkorban világnyelvvé, közvetítő nyelvvé tette. Jelenleg az Európai Unió továbbra is hangsúlyozza a 23 nyelvűséget – az Európai Bizottságnak most már többnyelvűségi biztosa is van, ráadásul ezt Románia adja, ami szintén élénk várakozást kelthet az európai értelmiségben.

A Római Birodalom példája – a világosan megszervezett hivatalos kétnyelvűséggel – főlegessé teheti azt az aggodalmat, hogy egy hatalmas országot csak egyetlen nyelven lehet irányítani. Hiszen a Római Birodalom, amely az európai történelem egyik, ha nem a legsikeresebb soknemzetiségű államalakulata volt, nem egy, hanem két nyelvet használt a kormányzásban és a hivatalos élet minden területén, ráadásul jól kitapintható funkcionális és területi megoszlásban. Ha ezt tudatosítjuk a jelenlegi európai elitben, akkor muníciót nyerhet egy olyasfajta európai politikai elgondolás, amely újra megpróbálja a munkanyelvek számát kettő-háromra csökkenteni. Ahogy az állami szuverenitásunkból mindannyian engedtünk az európai közösség, a mi európai közös államunk javára, a nyelvi szuverenitásunkból is legalább engedjünk annyit, hogy kodifikáljunk két vagy három munkanyelvet, miközben a parlamentben megtartjuk a 23 nyelvűséget. Mert a kaotikus többnyelvűség és az a feszültség, amely a hivatalos nyelvek és a munkanyelvek rendkívül eltérő száma között van, nagy valószínűséggel éppen az EU által kerülendőnek tartott egynyelvűséghez vezethet. Az angol nyelv e miatt a rendezetlen helyzet miatt már ma is egyre inkább előtérbe kerül az Európai Unióban. Az angol ellen önmagában, elvi szinten persze senkinek semmilyen kifogása nem lehet, de ha ismerjük az európai történelmet, és látjuk, hogy nyelvi, kulturális okokból micsoda konfliktusok, rombolások zajlottak le akár csak a most befejeződött évszázadban, akkor világossá válik, hogy az egynyelvűség nem föltétlenül szolgálja az Európai Unió javát a jövőben.

A rómaiaktól a kétnyelvűségi modellt, illetve azt a csodálatos alkalmazkodó magatartást tanulhatjuk meg, amelyet a görögséggel szemben tanúsítottak: ha létezik a miénk mellett egy másik presztízsnyelv és presztízsnyelvi kultúra, akkor azt magunk mellé emeljük és egyenrangúként kezeljük. Ez az európaiság egyik alapköve.

Az interjút készítette: Silberer Vera

INTERANTIK

Kuun Aladár

Két numizmatikai honlap bemutatása

Coinarchives (<http://www.coinarchives.com>)

Coinarchives. Mint ahogy a cím is sugallja – ha szó szerint is fordítom le –, archív, régi pénzekről szól. A honlap két nagy részből tevődik össze. Ókori pénzek, és a „világ” pénzei. Akik ókori pénzekkel, vagyis numizmatikával foglalkoznak, mint például én is, sokszor gondot okoz az, hogy honnan szerezze be az ember a különböző pénzeket. A legtöbb antik pénz a különböző nagy európai múzeumok gyűjteményeiben található meg, de esetük többségében ezek nem látogathatók. Ebben segít ez a honlap, ami valójában egy internetes numizmatikai árverés, ahol ha sok pénze van valakinek, és megtetszik egy pénz, akkor licitálni is lehet rá.

Az oldalon, ha kiválasztottuk az ókori pénzek feliratú bannert, elénk tárul a honlap lelke. A felépítés igen egyszerű. Bal oldalon található a „Search”, azaz a kereső felület. Itt kereshetünk rá arra a több mint 205.000 féle pénzre, ami a rendszeren van. Alatta különböző nagyobb numizmatikai cégek hirdetései találhatók. Jobb oldalon fel vannak sorolva a legnagyobb akciós katalógusok, amelyek jelenleg fel vannak töltve. Ha lentebb rákattintunk a „List of auctions available” felíratra, akkor megkapjuk a listát az összes aukciós házról, hogy melyik mikor töltötte fel az adatbázisát, és hány darabot tartalmaz. Az adatbázisban ókori római, görög és bizánci pénzekre kereshetünk rá.

A keresőben többféle módon kereshetünk. Tulajdonképpen bármit beírhatunk. Kereshetünk név szerint – a császár neve alapján, de ilyenkor érdemes a latin vagy az angol megfelelőjét beírni, mert minden találatot kiad, ahol az a szó szerepel. De akár felirattípus szerint is próbálkozhatunk. Sajnos a kötőszavakat nem értelmezi a rendszer, így nem tud keresni olyankor, ha beírjuk az „és” (*and*), „nem” (*not*), vagy a „nélkül” (*without*) szavakat. Ha valami konkrét pénzt akarunk megtalálni, érdemes minél több mindent beírni (pl. hacsak annyit írunk be, hogy Hadrian, akkor kiad minden olyan szót, amiben szerepel a Hadrian. Ezért célszerű beírni sokszor a császárok teljes neveit). Szintén könnyít a keresésen, ha az adott pénzfajtát is beírjuk. A keresés mellett beállíthatjuk, hogy hány darabot „találjon meg”. Lehet 50, 100, 500 és 1000 darab.

Találatnál egy rövid leírást kapunk a pénzről, ahol a legtöbb esetben szerepel az uralkodó neve, uralkodási ideje (ha ismert) és néhány jellemző a pénzről. És természetesen egy kis kép is róla. Ha erre a sorra, vagy a képre rákattintunk, akkor megjelenik egy részletesebb leírás (sajnos nem mindenhol). A képek itt nagyíthatók, és véleményem szerint itt jön elő a honlap legjobb tulajdonsága. A fotók kifogástalan állapotban vannak, jól láthatók, és a felbontásuk is jó. Le lehet menteni őket, így bárki felhasználhatja azokat.

Ha viszont valamit nem talál a rendszer, akkor a legközelebbi találati eredményeket adja ki, amelyek a legközelebb állnak ahhoz, amit keresni próbálunk. Ilyenkor felajánlja a „Search tips”-et, ahol egy igen részletes leírást kapunk arról, hogy hogyan tehetjük pontosabbá a keresést.

Két kis apró hibát azonban megemlítenék a programmal kapcsolatban. Az egyik, hogy bár ha a keresőbe beírjuk a pontos adatokat, mégisincs olyan funkciója, hogy „Advanced search”. Itt még pontosabban beállíthatnánk, hogy mit keresünk. A másik is a kereséshez kapcsolódik. Igaz, hogy a leírás tartalmazza – ha ismert – a RIC (Roman Imperial Coinage) számot, de nem lehet a RIC szám alapján keresni. Akkor két külön fogalomként értelmezi: RIC uralkodónak és uralkodási évszámának.

Összességében azonban az egyik legjobb olyan numizmatikai honlap, ahol viszonylag könnyen lehet keresni, és a képek is tökéletesek rajta, így bárkinek tudom ajánlani. (Az esetek többségében én is innen szoktam a képeket felhasználni).

Forumancientcoins (<http://www.forumancientcoins.com>)

Általam szintén az egyik legtöbbet használt oldal a Forumancientcoins. A neve is jelzi, hogy itt fórumról van szó. Azonban a valóság ennél sokkal több. Ez egy hatalmas adatbázis, ahol szinte minden megtalálható. A főoldal szerintem kicsit túlsúfolt, de egy kis időráfordítással átlátható. Aki először látogatja meg, annak javaslom, hogy előbb a honlap alján található „honlap térkép” böngéssze át a könnyebb kiigazodás miatt.

Ha ezen túlvagyunk, beleáshatjuk magunkat. A kezdő oldal bal oldalán különböző ókori – görög, római, júdeai, bizánci – pénzekről kapunk leírást. Ezen belül is kategorizálva vannak, az esetek többségében uralkodók szerint, és mellettük egy szám jelzi, hogy éppen hány pénz van a rendszerben az adott személytől. Ha ráklikkelünk bármelyik pénzre, akkor részletes leírást is kapunk róla. A fotók itt is szépek és nagy felbontásban szerepelnek, amik szintén menthetők. (Ha netán vásárolni szeretnénk, azt is megtehetjük a „add to cart” gombra kattintva).

Ha a fotókban kigyönyörködtük magunkat, a főoldalra visszatérve tovább folytathatjuk az oldal tanulmányozását. A „Classical Numismatics Discussion Board”-dal jutunk el az oldal lelkéhez: a fórumhoz. Itt több száz fő- és alcím/téma között böngészhetünk. Regisztráció nélkül csak olvasni lehet a hozzászólások között, így ha valami nem egyértelmű, és meg szeretnénk kérdezni, szükséges a „register” gombra kattintani. Ezután viszont a honlap többi funkciója is elérhető lesz. A fórum jól felépített, könnyen ki lehet rajta igazodni. A fórumnak külön keresője nincs, de felül, ha a „Search” ikont megnyitjuk, az oldalon belül lehet keresni. Itt bármit beírhatunk, mindent kiad a kereső, ahol az adott szó előfordul (pl. a fórum minden hozzászólását, cikkeket).

A fenti ikonok közül, csak egy párat emelnék ki. Innen is elérhető a főoldal (*forum home*), a katalógusok (*Cataloge*) vagy akár az aukciós oldalak. De ha netán elakadnánk, a „Help” fül segít benne, hogy kiigazodjunk. A legfontosabb fül a *Numiswiki*.

Aki ismeri a Wikipedia oldalt, az már a névből is sejtheti, hogy ennek hasonló lehet a felépítése, mint annak. És nem is tévedett. Ez egy numizmatikai és történelmi tájékoztató oldal cikkekkal, amit bárki olvashat, szerkeszthet és felülírhatja – áll az angol szövegben. Közel 5000 cikk található rajta, mindenféle témában. Az ABC betűi alapján kereshetünk az egyes cikkek között, de ha akarjuk, akkor bal oldalt is kereshetünk, mind a honlapon belül, mind a google-on.

Két másik nagyszerű része az oldalnak szintén innen érhető el. Az egyik a „*Dictionary of Roman Coin*”. A ma létező legjobb numizmatikai szakszótár. Igaz, nem mai darab (1889-ben jelent meg), de nyomtatott formában nagyon nehéz hozzájutni és még mindig időtálló. Itt a létező összes kifejezésre, császárra, bármire rákereshetünk. Kereshetünk mi magunk is, de használhatjuk a beépített ABC keresőt is. Ha valamit megtaláltunk, kétféle változatban kapjuk meg: az egyik a szótár eredetijéből van szkennelve, a másik a digitalizált szöveges változat. De ez nem minden szócikknél van kész.

Fontos része még a honlapnak a „*Historia Numorum: A Manual of Greek Numismatics*”. Ez az egyik legfontosabb görög szakkönyv az ókori görög numizmatikához. Itt mindent megtudhatunk a görög pénzverésről.

Ezt az oldalt is csak ajánlani tudom mindazoknak, akik érdeklődnek az ókori numizmatika iránt. Az első oldalt főleg a képek miatt, míg a másodikat az érdekes cikkei miatt. Nem utolsósorban ezek naprakészek, könnyű őket frissíteni, bővíteni, így mindig aktuális az információ.

SZIGORÚAN TITKOS KIADVÁNYOK

E rovatban olyan ókori tárgyú – elsősorban egyetemi és múzeumi – kiadványokat ismertetünk, amelyek valamilyen oknál fogva észrevétlenek, vagy méltatlanul kevésbé ismertek maradtak a szélesebb szakmai nyilvánosság előtt. E kötetek tehát nem valamiféle cenzúra tiltása, hanem az információhiány miatt váltak „titkossá”. Célunk az, hogy e kötetek terjesztését adataik pontos közlésével, elősegítsük. Ezúton is kérjük kollégáinkat, hogy megjelent szakmai kiadványaikról adjanak lapunkban tájékoztatást pontos, de rövid tartalmi ismertetés keretében. Számítunk minden megjelent tanulmánykötet, monográfia, disszertáció, emlékkönyv és fordítás ismertetésére. Természetesen nem csak az egyetemi kiadványokra hívjuk föl szívesen a figyelmet. Tekintettel a hazai, meglehetősen kaotikus, könyvkiadói viszonyokra és a könyvterjesztés gyengélkedéseire, előfordulhat, hogy hivatásos könyvkiadók kiadványai is elkerülnek az érdeklődők figyelmét. Kérjük a szerzőket, fordítókat és szerkesztőket, használják ki a lapunk által nyújtott segítséget. Minden ókori tárgyú kiadványt térítésmentesen ismertetünk. Az ismertetések célja az információ közzététele, nem az értékelés. Kíváncsú lenne, ha a bemutatást írók azt is megadnák, hogy a megrendelők pontosan kihez fordulhatnak (*kiadó, terjesztő, ISBN szám, oldalszám, név, cím, telefonszám*), és a kiadvány *mennyibe kerül*. Szerkesztőségünk ezúton mond köszönetet mindazon kiadóknak és szerzőknek, akik publikációikat eljuttatták hozzánk, lehetővé téve, hogy megismertessük azokat olvasóinkkal (Debreceni Egyetem Ókortörténeti Tanszék, 4010 Debrecen, Egyetem tér 1.).

A rovatot összeállította Németh György

Bárány Attila: Britek, angolszászok, vikingek. Attraktor, Máriabesnyő-Gödöllő, 2008. 164 oldal. ISBN 978-963-985-702-5. Ára: 2400 Ft. További információk: <http://www.attraktor.hu>

Borhy László: Par domus est caelo. A tér- és időszimbolika elemei a római császárkori boltozat- és kupoladíszítő művészetben. Pytheas Kiadó, Budapest, 2007. 115 old. ISBN 978-963-97-4603-9.

Breeze, D. J. – Jilek, S. – Thiel, A.: A Római Birodalom határai; Visy Zsolt: A római limes Magyarországon. Pécsi Tudományegyetem Régészeti Szeminárium, Pécs, 2008. 83 old. ISBN 978-963-642-234-9.

Cicero, Marcus Tullius: A törvények. Fordította és a jegyzeteket írta Simon Attila. Az utószót írta Havas László. Gondolat Kiadó, Budapest, 2008. 128 old. ISBN 978 963 693 034 9. Ára: 2400 Ft. További információk: <http://www.gondolatkiado.hu>

Dér Theresia – Nótári Tamás: Sapientia liberat animum. Sententiae Graecae et Latinae. Verlag des Societas Latina, Saarbrücken, 2008. 189 old. ISBN 978-3-923587-54-6.

Déri Balázs (szerk.): Oratoris officium. Tanulmányok a hetvenéves Adamik Tamás tiszteletére. L'Harmattan – ELTE BTK Latin Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Budapest, 2008. 222 oldal. ISBN 978-963-463-975-6.

Forisek Péter: A római birodalom képes története. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., Debrecen, 2008. 128 oldal. ISBN 978-963-596-584-7. Ára: 1800 Ft. További információ: <http://www.tkk.hu>

Gloviczki Zoltán: Ovidius ars poeticája. Apollo Könyvtár 27. Akadémiai Kiadó, 2008. 236 old. ISBN 978 963 05 8590 93. Ára: 3450 Ft.

H. Kelemen Márta: Solva. Esztergom későrómai temetői. Merczi Mónika és Lőrincz Barnabás tanulmányával. Libelli Archaeologici Ser. Nov. III. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2008. 553 old. IV melléklet. ISSN 1589-9292.

Havas László – Kiss Sebestyén (szerk.): Uralkodó és polgár antik tükörben I–II. Agatha XXI. A bevezető tanulmányt írta Havas László. Debrecen, 2007 (2008). 889 old. 50 kép. ISBN 978-963-473-097-2.

A kötet Isokratés, Q. és M. Tullius Cicero, Sallustius, Philodémos, Horatius, Plinius, Diótozenész, Sthenidas, Plutarchos, Nazarius, Iulianus Apostata, Claudius Claudianus, Alkiphrón, Ailianos, Theophylaktos és Agapétos írásainak magyar fordítását tartalmazza.

Kertész István: Ez történt Olümpiában. Az olümpiai játékok ókori története. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó, Debrecen, 2008. 184 old. ISBN 978-963-596-594-6. Ára: 1250 Ft.

Kiss Magdolna: Gót vezéregyéniségek a késő római birodalomban. Genianet Kiadó, Pécs, 2008. 228 old. ISBN 978-963-06-3429-8. További információk: <http://genianet.com>; info@genianet.com; 06-70-251-8298.

Nagy Mihály: Lapidárium. A Magyar Nemzeti Múzeum régészeti kiállításának vezetője: Római Kőtár. Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2007. 200 old. ISBN 978-963-706-143-1.

Németh György (szerk.): Gyógyító számok. Források és tanulmányok a számok szerepéről az antik gyógyászatban. Lectum Kiadó, Szeged, 2008. 165 old. ISBN 963 9640 15 3. Ára: 1600 Ft. További információ: lectum@tvnetwork.hu

Nótári Tamás: Law, Religion and Rhetoric in Cicero's Pro Murena. Schenk Verlag, Passau, 2008. 200 old. ISBN 978-3-939337-43-0. További információ: <http://www.schenkbuchverlag.de>

Oates, Joan: Babilon. Ford. Valló Gábor. General Press, Budapest, 2008. 312 old. ISBN 9636430641. Ára: 3500 Ft.

Patay-Horváth András: Metallenstücken an griechischen Marmorskulpturen in archaischer und klassischer Zeit. Verlag Marie Leidorf GmbH, Rahden, 2008. 227 old. ISBN 978-3-89646-984-7. Ára: 61 Euro. További információk: <http://www.vml.de>

Quintilianus: Szónoklattan. Fordította és a jegyzeteket összeállította Adamik Tamás, Csehy Zoltán, Gonda Attila, Kopeczky Rita, Krupp József, Polgár Anikó, Simon L. Zoltán, Tordai Éva. Szerkesztette és a Bevezetést írta Adamik Tamás. Kalligram, Pozsony, 2008. 859 old. ISBN 978-807149-961-9. Ára: 3990 Ft. További információk: <http://www.kalligram.com>

Rimócziné Hamar Márta: Szemek, mint két ragyogó virág... Összegyűjtött tanulmányok. Pedagógos – paedagogus 1. Debreceni Egyetem, 2007. 318 old. ISBN 978-973-473-092-7. További információ: kangela@delfin.unideb.hu

Szabó Ádám: Daciai papság. Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2007. 270 old. ISBN 978-963-86998-8-6.

Szabó Ádám – Vargyas Péter (szerk.): Cultus Deorum. Studia Religionum ad Historiam vol. I. De Oriente Antiquo et Regione Danuvii Prachistorica in Memoriam István Tóth. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Ókortörténeti Tanszék, Pécs, 2008. 324 old. ISBN 978-963-642-229-5. További információk: okor@btk.pte.hu

Székel Melinda: Kereskedelem Róma és India közt. Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2008. 180 old. Ára: 2100 Ft. Megrendelhető: <http://www2.u-szeged.hu/jatepress/>

Szilágyi János György: Voces paginarum. Magyar ókortudomány a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2007. 648 old. ISBN 978 963 389 911 3. Ára: 4480 Ft.

Szilágyi János György: Corpus Vasorum Antiquorum, Budapest, Musée de Beaux Arts 2. (Hongrie 2.). L'Erma di Bretschneider, Roma, 2008. 188 old. 49 képtábla. ISBN 978-88-8265-456-6. Ára: 200 Euro.

Kérjük kedves szerzőinket, hogy PhD tézisüket elektronikus és nyomtatott változatban is küldjék el címünkre, az alábbi adatokat is feltüntetve:

- A doktori iskola pontos megnevezése
- A témavezető neve és egyetemi/kutatói beosztása
- A disszertáció angol nyelvű címe
- Ha a disszertáció különleges karaktereket is tartalmaz, kérjük, a fontokat is mellékeljék.

Bulletin of Ancient Studies

No. XIX.

Editor-in-chief: György Németh

Editor: Péter Forisek

The aim of this periodical is to create a lively forum for all sorts of activities and communications in the field of ancient studies. This field is extremely broad: we look forward to communications from classical philologists, historians, linguists, archaeologists, orientalist and everyone else concerned with ancient studies in Hungary. We do not intend to be a scholarly periodical of a classical fashion, but rather an open forum and news bulletin of classical scholars and students in Hungary.

Contents of the present number:

<u>Aurea Aetas</u> (An interview with a prominent Hungarian classical scholar) Németh, György: Interview with Dolores Hegyi	3
--	---

<u>New Generation</u> (The abridged versions of three PhD dissertations) Farkas, Nikolett: Leadership among the Samnites and related Oscan-speaking peoples between the fifth and first centuries BC	7
Bartus, Dávid: Comparative analysis on the relationship of the Roman figural decorated hairpins and knife-handles made of bone and other materials. The Roman bone-carving and the minor arts.....	8
Kopeczky, Rita: Literary Translation in Antiquity: Trends and Progress of Latin Literary Translation Showing in Ancient Translations of Homer	18

<u>After Closure</u> Silberer, Vera: Admirable Adaptability. Interview with Béla Adamik	23
--	----

<u>InterAntic</u> Kuun, Aladár: The Introduction of two Websites in Numismatics	30
--	----

<u>Top Secret Publications</u>	32
--------------------------------------	----

T a r t a l o m

Aurea aetas

Beszélgetés Hegyi Doloressel (Németh György)	3
--	---

Utánpótlás

Farkas Nikoletta: Leadership among the Samnites and related Oscan-speaking peoples between the fifth and first centuries BC..	7
Bartus Dávid: A csontból és egyéb nyersanyagokból készült római kori figurális díszítésű hajtűk és késnyelek kapcsolatrendszerének összehasonlító elemzése	8
Kopeczky Rita: Műfordítás az ókorban – a latin műfordítás irányzatai és fejlődése az ókori Homéros-fordítások tükrében.....	18

Zárás után

Silberer, Vera: Csodálatos alkalmazkodás. Beszélgetés Adamik Bélával.....	23
---	----

Interantik

Kuun, Aladár: Két numizmatikai honlap bemutatása.....	30
---	----

<u>Szigorúan titkos kiadványok</u>	32
--	----